

Serie No. 519

Regi f 0.20

SOEKATJA

Dawa

ANGGITANIPOEN

M. S. SASTRADIARDJA

UITGAVE VAN DE
COMMISSIE VOOR DE
VOLKSLECTUUR
WEDALAN
BALÉ-POESTAKA

RDUCRO. UITY.

PNRI

Balai Pustaka

SERAT-SERAT BASA DJAWI WEDALAN BALÉ POESTAKA

Panoembasipoen dateng **Balé Poestaka** ing **Wettevreden**.

Jatra reregènipoen kakintoenna roemijin sarana **post-wissel**. Meling rembours inggih kénging, nanging kedah bajar wragading pangintoen. Ingkang karsa meling soepados njeboetna serie nomer oetawi namaning serat ingkang kakarsakaken.

187. Trilaksana. M. Ng. Mangoenwidjaja, 181 katja, 8°, aksara Djawi. Tjarjosipoen laré djaler tetiga, nama R. Hardaka, djaka Madyana toewin djaka Moeljana. Laré tiga waoe sami nggajoeih dateng kaetaman, nanging dadosipoen béda-béda, wonten ingkang dawah nista, madya toewin moelja. Manawi badé priksa gantjaripoen prajogi maosa pijambak. Regi. . . f 0.90

270. Lelakoné Amir. M. Sindoepranata, 43 katja, 8°, aksara Latin. Njarjosaken kabegdjunipoen laré nama Amir. Amir waoe laré anaking penatoe, katilar pedjah embokipoen sarta ladjeng toemoet bjoeng koewalon, woosana angsal pitoeloenganipoen bangsa Walandi, kasekolahaken, ngantos saged dados bas toekang besi. Para moeda sami maosa serat poenika, soepados saged angsal wewengan pamboedining panggesangan ingkang nje-kapi gesangipoen. Regi. f 0.20

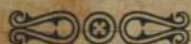
288. Tjatoer toenggil. R. Soejitna Martaatmadja, 114 katja, 8°, aksara Djawi. Poenika sanès dongèng, mentas kelampahan saèstoe, inggih poenika lelampahaning mantri-goeroe nama M. Asmana ingkang sakelangkoeng saé lelabetanipoen. Poenapa malih njarjosaken lelampahaning moeridipoen 4, ingkang pantes dalos tetoeladan bab pamilihing ala ajoe. Regi f 0.90

295. Pamoring doesoen. M. Hardjawisastra, 132 katja, 8°, aksara Djawi. Njarjosaken lelampahanipoen tjang mlarat saged dalos soegih, djalaran saking ngatos atos ing gesangipoen, poenapa malih tetoeladan dateng tjang tani soepados saged ngoepados asil sanèsipoen lan tetoeladan nglebetaken sekolan laré toewin gèmi dateng arta. Regi f 0.65

SOEKATJA

ANGGITANIPOEN

M. SOERATMAN SASTRADIARDJA

WEDALAN
BALÉ POESTAKA

ISINIPOEN SERAT POENIKA:

	Katja.
I. Kjai soedagar Wignjaartana mendet mantoe poen Soewarna.	3
II. Soewarna lan bodjonipoen.	6
III. Soewarna Wignjawijata katilar pedjah ingkang èstri.	8
IV. Wignjawijata rabi malih.	10
V. Soekatja itjal.	12
VI. Kepanggihipoen Soekatja.	15
VII. Soekatja sekolah Walandi.	18
VIII. Soekatja kawedalaken sekolahipoen.	20
IX. Toewoehing karojalan	23
X. Santosa lan Rara Indinah.	26
XI. Pandoeng ing Kiranapoeran	29
XII. Santosa kénging dakwa.	31
XIII. Karibedanipoen Santosa	35
XVI. Ketjepengipoen Soekatja	37

I.

Kjai soedagar Wignjaartana mendet mantoe poen Soewarna.

Ing doesoen Manisrengga, djadjahan parésidénan Soerakarta, wonten satoenggiling tijang ingkang misoewoer kasoegihanipoen, soegih kadang koela-warga, abanda-bandoe, awasta kjai Wignjaartana. Watekipoen limrah, balaba sarta welasan remen tetoeloeng dateng sasaming toemita, roekoen kalajan tangga tepalih. Tetijang ingamantja doesoen toewin tetijang ing doesoen ngrikoe anggepipoen sami ambapa, kataman ing prabawaning boedi rahardja, wekasan sami adjrih asih. Koetjiwa déné kjai Wignjaartana waoe taksih angleloeri adat toewin tata-tjara kina, ingkang kedah kasirnakaken.

Kjai soedagar Wignjaartana gadah kadang naksanak satoenggal, ingkang sakalangkoeng dipoen tresnani, awasta Wignjawardaja, wiwit laré ngantos doemoegining sepoeh: kasoking katresnanipoen ngoengkoeli sadèrèk toenggil jajah réna, bebasan boten kénging ka-toetoepan ron salamba, tansah gentos-ginentos tindjo. Wignjawardaja boten njamboet damel dados soedagar sarta boten tinakdir soegih kados kjai Wignjaartana. Wignjawardaja soewita dateng toewan ageng setatir pabrik tèh, kopi, ing Srikaton, kaparingan padamelan djoeroe serat, awit sanadyan golongan tijang kina, nanging mangertos dateng sastra Latin toewin temboeng Maladjeng. Balandjanipoen namoeng sakedik, éwadéné pangoepadiwanipoen saged ajem tentrem boten ketjingkrangan. Ingkang makaten poenika, mratandani saking limpading panatanipoen. Wewatekanipoen sarta adat tata-tjaranipoen Wignjawardaja kawah ingkang nélad dateng tata-tjaraning Walandi, sakedik-sakedik sampoen ngambah dateng djaman kamadjengan, kawah adat kina ingkang katilar, awit boten mafoek kalijan djamanipoen sapoenika, sarta boten kepanggih ing nalar.

Grijanipoen Wignjawardaja wonten sangadjenging pabrik amangkoe peken, sanadyan alit, wangoenipoen tjékli sarta réki, panatanipoen mirid dalem ing para Walandi, kiwa tengen kinoebeng ing palataran ingkang tansah gasik ngilak-ilak, ing palataran ngadjeng wonten patamananipoen ingkang kebak sesekaran warni-warni, adamel reseping paningal.

Wignjawardaja gadah anak djaler satoenggal, awasta Soewarna, wiwit alit kasekolahaken ing kiya, ngantos tamat pasinaonipoen lestantoen katitipaken ing mantri goeroe, boten angsal mantoek datang doesoen, awit waking pangangkahipoen Wignjawardaja anakipoen waoe sagada njamboet damel dados goeroe, watekipoen Soewarna sabar sarta tlatos, pantes njamboet damel dados goeroe.

Pandjangka ingkang makaten waoe saged kaleksanan, Soewarna oemoer 18 taoen kalebet iksamen kweekeling, ladjeng katetepaken wonten ing pamoelangan panggénan anggènipoen sinaoe, let kalih taoen, kalebet iksamenipoen goeroe bantoe, teroes tetep dados goeroe bantoe: boten pindah saking panggénanipoen.

Soewarna wiwit alit kapatjangaken kalijan sadèrèkipoen misan, awasta rara Toeminah, anaking oewa kjai Wignjaartana. Toeminah sanadyan boesok, kalakoeanipoen saé, dojan ing damel, ádjrih datang tijang sepoe,h, gemi, soerti, satiti ngati-ati.

Anoedjoe satoenggilling dinten, Wignjawardaja ketamoean kjai Wignjaartana. Sadangoenipoen sami rerembagan sarta gegoe-djengan, Wignjaartana witjanten:

„Aji, tekakoe mréné ana perloe kang wigati. Akoe awèh weroeh ing kowé jèn anakmoe rara Toeminah: dilamar déning kantjakoe soedagar soegih, arep diolèhaké anaké lanang, oega wis dipatah njamboet gawé dadi soedagar. Kang ikoe akoe andjaloek timbangan marang kowé, awit saka koedangankoe, anakmoe Toeminah bisaa kawengkoe ing prijaji, awit awakoe déwé ora bisa dadi prijaji.”

Wangsoelanipoen Wignjawardaja: „Doeh, kangmas, sadèrèk koela sepoe, koela boten njana pisan-pisan, manawi kangmas kagoengan panggalih ingkang makaten. Kados poendi: déné kangmas ngemèrèkaken datang tijang dados prijantoen. Poenapa kangmas boten oeninga, manawi kamoeljanipoen kangmas poenika ngoengkoeli kamoeljaning tijang ingkang loehoer pangkatipoen. Kaoeningana, tijang dados prijantoen poenika oepaminipoen tijang beberah, kaot kasar kalijan aloes, toemindaking padamelan sarana kaparéntah, woedjoedipoen garang, ananging temenipoen garing, déning boten gadah kamardikan. Béda kalijan tijang soegih, garangipoen garang andjeganggrang, boten wonten ingkang amaréntah, njamboet damel ing sasenenging manah, ing saka-djengipoen boten wonten ingkang moenasika. Tijang dados soedagar saben dinten mindak pawitanipoen, nanging tijang dados prijantoen, sèwoe satoenggal ingkang gadah arta tjéléngan. Sasoemerep koela prijantoen ingkang kajah blandjanipoen, kalijan ingkang sakedik balandjanipoen, poenika panggesanganipoen boten béda, namoeng kaot garang sarta koewaos, boten andadosaken ing kasoegihanipoen. Prasasat langka prijantoen blandja f 200, saged gadah andoengan arta kèndel f 100. Kelintoe sanget tijang soegih andjangka datang kaprijantoenan, awit poenika bagéanipoen tijang ingkang boten gadah pawitan kanggé njamboet damel.”

Wignjaartana witjantjen kalajan manteping manah: „Nanging jèn ana prijaji dipèk mantoe wong soegih: apa ora andakadèkaké ing kamoeljané?”

—: „Manawi koela ingkang dados tijang soegih: boten poeroen mendet mantoe prijantoe, awit étangipoen toena, barang katah: amboeroe barang sakedik. Poenapa déné anak koela djaler masti koela koedang dados soedagar ingkang pinter, soekoer bagé tamat pasinaonipoen ing pamoelangan dagang, pamoelangan tani, oetawi pamoelangan krija.”

—: „Kabèh kandamoe gawé padanging atikoe, nanging sarèhning woes kebandjoer ketrotjoet temboengkoe, soemedya ngapèk mantoe prijaji, moela sanadyan akèh pepalangé, ija bakal dak laksanani.”

—: „Poenika langkoeng oetami, anglenggahi watjana ingkang sampoen kewedar. Ananging poenapa kangmas boten koewatos, bok bilih poen endoek manggih pakèwed, awit tijang djedjoelan poenika, ing sasaged-saged ingkang timbang kawontenanipoen, babag kasoegihanipoen, kapinteran, tata-tjara toewin sasaminipoen, soepados sami marem manahipoen. Sadaja prijantoe ratjakipoen pinter, sami wedalan saking pamoelangan, saepami angsal djodo ingkang boten naté ngambah dateng podjoking pamoelangan oetawi boten naté kekempalan kalijan prijantoe, masti kirang marem manahipoen, déning boten saged angladosi kabetahaning tijang dados prijantoe. Saepami kangmas roemijin andahar atoer koela, inggih poenika poen endoek kasekolahaken sareng adinipoen Soewarna, saèstoe kangmas angsal sarana oetawi sarat ingkang gampil, sagedipoen poen endoek kawengkoe ing prijantoe, sarta kènging kaadjeng-adjeng badé saé kadadosanipoen.”

Sasampoening witjanten makaten, Wignjawardaja ngraos kedoewoeng, awit koewatos manawi andadosaken seriking manahipoen kjai soedagar. Kjai soedagar bawanipoen tijang djembar lempar ing boedi, saged angeker wados, ladjeng witjanten: „Lagi iki toetoeg anggonkoe pada gegoejon.” Toemoenten pamitan mantoek.

Soewarna saèstoe kelampahan kaangsalaken rara Toeminah, ing sakawit sanget ing pamoponipoen, nanging dangoe-dangoe kelindih déning rembagipoen tijang sepoe, wekasan ladjeng mitoeroeti. Witjantenipoen Wignjawardaja dateng Soewarna:

„Ora betjik wong nampik pasihané wong toewa, sarta apa kowé ora kepéngin marang pangebangé oewakmoe, bakal ditoe-kokaké omah gedong, diseloeti, ditimangi. Lan kowé ngerti, jèn sakabèhing kasoegihané oewakmoe bakal toemiba ing tanganmoe.”

Wangsoelanipoen Soewarna: „Bapak, sajektosipoen koela dèrèng kepéngin émah-émah, ananging koela adjrih manawi ambadal dateng karsaning tijang sepoe. Poenapa malih koela sampoen keladjeng kawedar witjanten koela, sageda momong pawèstri

ingkang pinter wedalan saking pamoelangan, ananging sedya waoe badar déning pangrèhing tijang sepoeh, poenika namanipoen dèrèng pinareng ing Pangéran."

Daoepipoen Soewarna kalijan rara Toeminah sakelangkoeng ageng bawahanipoen, awit kjai Wignjaartana anakipoen namoeng satoenggal rara Toeminah.

II.

Soewarna lan bodjonipoen.

Sapoenika Soewarna sampoen santoen nama sepoeh, mendet namaning bapa sarta mara sepoeh poenapa déné ingkang mafoek kalijan padamelanipoen, inggih poenika: Wignjawijata. Roemijin mondok wonten grijaning loerahipoen, ananging sapoenika bawa pijambak, manggèn wonten ing grija gedong anggènipoen noembasaken mara sepoeh.

Anggènipoen djedjoðoan ketingal atoet roentoet sih-sinihan, damel bingahing manahipoen tijang sepoeh-sepoeh sarta ingkang sami njawang. Ananging sarèhning kawontenan ing donja poenika limrahipoen boten langgeng, poenapa malih daoepipoen Wignjawijata kalijan sémahipoen nama peksan, ingalami-lami katresnanipoen temantèn kekalih saja soeda, ingkang dados sabab: amargi boten saged djoemboeh kekadjenganipoen, ing sadinten-dinten tansah gèsrèk, bèntjèng boten saged tjondong ing pamanggih, dasar ing sadèrèngipoen daoep Wignjawijata sampoen kewinihan ing widji: boten remen dateng sémahipoen, sadinten-dinten manahipoen tansah ketjoewan.

Kala-kala Wignjawijata toekoel manahipoen, njipta badé rabi malih, ngleksanani sedyanipoen: mendet pawèstri pinter wedalan ing pamoelangan, ingkang saged noetoeti kasagedanipoen, ananging kanggeg adjrih dateng tijang sepoeh. Awit mangertos manawi sedyanipoen waoe njoelajani.

Tijang sepoehipoen sampoen sami mangertos, manawi anggènipoen djedjoðoan anakipoen sami kirang marem, mila sami kedoewoeng, roemaos ing kalepatanipoen, sanget anggènipoen ngroedatos.

Bawanipoen bok Wignjawijata tijang saé, sarta adjrih dateng tijang sepoeh, pramila sadaja piwoelanging bapa bijoeng dipoen toeroet, inggih poenika kapoerih mantoeni poegaling manahipoen, kadjawi namoeng kedah anoet mitoeroet dateng pangrèhing goeroe laki, sampoen andirèkaken badan, doepèh anaking tijang soegih, tansah ngatingalna ing lelabetan. Manawi ingkang djaler pinoedjoe mendoeng langitipoen, kedah katampi piwoelang, ngroemaosana bodonipoen.

Setijar waoe saja dangoe saja ketingal migoenani, Wignjawijata kénging kaadjeng-adjeng saged poelih sihipoen dateng ingkang èstri, boten naté ketingal, tikél alisipoen.

Anoedjoe satoenggiling dinten, Wignjawijata ginandjar sakit sanget, madal djampi warni-warni, dokter ngawisi boten kénging neda tetedan ingkang akas-akas, ngemoengna boeboer oetawi djenang pati. Tijang sepoe-sepoehipoen sami ngalempak dateng: anenggani, ingkang èstri rintén daloe tansah anangisi, ingrikoe Wignjawijata soemerep, manawi ingkang èstri sanget ingsoeng-kemipoen, rintén daloe boten pisah saking daganipoen. Saben Wignjawijata kemoetan anggènipoen badé nilar rabi, ladjeng barebel medal loehipoen.

Sasarasipoen saking sakit, Wignjawijata ketingal poelih sih tresnanipoen dateng ingkang èstri, saja sareng dipoen tjarijosi, manawi ingkang èstri ngandeg, Wignjawijata sanget bingahing manah, soeka soekoer ing Goesti, sarta saja wewah kasoking tresnanipoen dateng ingkang èstri. Saking pangadjeng-adjengipoen sageda gadah anak djaler; poenika tjotjog kalijan kekoedanganipoen mara sepoe.

Pangadjeng-adjeng waoe saking parmaning Pangéran saged kedoemoegèn, embok Wignjawijata kaparingan anak djaler, badanipoen kijat sarta bagus, lema slempoek-slempoek andemenakaken. Sarèhning wedalanipoen laré waoe toemboek kalijan wedalaning bjoengipoen, saking kadjengipoen njai Wignjaartana: kedah kaboe-tjal dateng pawoehan, awit manawi boten dipoen sarati makaten, salah satoenggil boten koewawi, adakanipoen larènipoen ingkang boten koewawi, ladjeng adjal. Mestiniipoen adat ingkang makaten waoe: njoelajani kalijan pamanggihipoen mas goeroe Wignjawijata, toewin pepatjaking dokter, kados poendi, déné laré saweg lahir dèrèng dipoen panganggèni, kaboe-tjal dateng panggènan reged sarta kajah angin. Inggang temtoe gampil ketjandak ing sesakit. Pramila Wignjawijata kalijan mara sepoeh ragi apradongdi, we-kasan Wignjawijata soemèndé takdir.

Baji kelamapahan kaboe-tjal dateng pawoehan, toemoenten ka-poepoe déning embahipoen èstri: njai Wignjaartana, sarèhning badanipoen gotot, kanamakaken Soekatja.

Let kalih dinten saking lahiripoen waoe, baji ketjandak ing sakit bentèr, Wignjawijata bingoeng ngatoeri dokter. Dokter mratélakaken manawi sakitipoen waoe djalaran kanginan, begdja déné énggal-énggal ngatoeri dokter. Wignjawijata sampoen mangertos, manawi sakitipoen waoe saking lepatipoen marasepoe.

Njai soedagar pamanggihipoen taksih kina, kirang pitados dateng piwoelanging dokter, anggènipoen nesepi Soekatja tanpa takeran, tanpa wantji, sadaja piwoelangipoen Wignjawijata boten kapaéloe, laré dèrèng medal oentoenipoen sampoen kadoeblag

mawi oelekan sekoel, saben nangis dipoen sesepi, pramila saja mindak oemoeripoen, saja soeda badanipoen.

Sareng sampoen oemoer sataoen badanipoen saja kera, namoeng mindak pandjang, kerep sakit, dipoen saphi dèrèng kénging, sarta ketingal anggènipoen oegoengan angadi-adi, boten kénging kasèlèhaken saking embanan, saben kasèlèhaken nangis aringik-ringik. Dasar embahipoen sanget angoegoeng sarta ngela-ela, laré satoenggal embanipoen ngantos tiga. Embanipoen ingkang satoenggal taksih kaleres sanakipoen njai soedagar, awasta nini Goenawirasa, poenika sanget tresnanipoen datang laré waoe, sarta pantjèn dipoen loeloeti.

III.

Soewarna Wignjawijata katilar pedjah ingkang èstri.

Wignjawijata sanget anggènipoen prihatos ngraosaken kedadosaning Soekatja, ingkang èstri katetah anggènipoen boten maèloe datang wewarah sarta pepatjaking goeroe laki. Iboenipoen Soekatja boten saged mangsoeli poenapa-poenapa kedjawi namoeng ambrebes mili, roemaos ing lepatipoen. Witjantenipoen Wignjawijata:

„Saiki kowé mesti kapok, amarga kowé wis weroeh déwé kedadéané wong ora maèloe pitoetoéré wong lanang, lan kowé bandjoer ngerti perloené botjah wadon oega koedoe disekolahaké.”

Ngantos oemoer kalih taoen, Soekatja dèrèng saged loemampah, awit saking kekatahen gèndong, bokong tépos, soekoe lemes kirang kekijatan. Bapa bijoengipoen tansah naberèni sagedipoen ambirat datang wewatekaning laré ingkang oegoengan, ngadi-adi, toeman dojan gèndong. Sanadyan pangoedi waoe rekaos sanget, éwadéné dangoe-dangoe oegi migoenani. Soekatja andoengkap oemoer tigang taoen, embanipoen sampoen soeda kalih, kantoen satoenggal nini Goenawirasa, awit poenika ingkang sanget dipoen loeloeti déning laré waoe. Soekatja sampoen kénging katetah saking sakedik, rambatan sampoen saged, ginemipoen pélo tjlebang-tjleboeng dados goemoedjengipoen ingkang mireng.

Noedjoe satoenggiling wekdal, iboenipoen Soekatja ginandjar sakit sanget tansah dados petikan, madal djampi warni-warni, sadaja pitoeloengipoen doekoen boten migoenani, tijang sepoeh-sepoehipoen sami datang anenggani. Saben dinten dokter datang anoewèni, sarta angawisi sanget, ingkang sakit boten kénging dipoen lebeti poenapa-poenapa, kedjawi namoeng poehan kémanwon. Dokter sampoen soemerep, manawi ingkang sakit sadèrèngipoen kagarap déning dokter, sampoen dipoen garap déning doe-

koen Djawi, ingkang kawroehipoen namoeng awoer-awoeran, pramila Wignjawijata kapoerih andjagi kalajan temen. Wignjawijata ningali raganipoen ingkang èstri kera ngrowok kantoen loeng-lit, sakelangkoeng welas, sanget ing prihatosipoen, sakedap-sakedap roentoeh loehipoen.

Anoedjoe satoenggiling dinten, Wignjawijata mantoek saking pandamelan, saweg djoemangkah loemebet ing grija, kapetoekaken déning mara sepoehipoen èstri, ladjeng kakanti dateng patilemaning sémahipoen, witjantenipoen:

„Galo, doeloenen bodjomoe meneng baé, maoe ora éling, nanging saiki wis lilih, sing ditakokaké moeng kowé.” Ingkang sakit sareng dipoen tjelaki ingkang djaler ladjeng mèsè, seret witjantenipoen ririh: „Bapakné, koela empoen boten betah nandang lara koela, koela moeng titip poëtrané Soekatja, ampoen kerep didoekani, mesakaké, laré empoen boten gadah bijoeng.”

Wignjawijata maras manahipoen, witjanten kalijan ambrebes mili: „Adja, iboené, kowé djoèkoe toenggag panoeksma, djoèkoe sapatu oerip, anakmoe sapa sing momong jèn kotinggal. Kowé maoe mangan apa, iboené?”

Ingangkang èstri pedot-pedot wangsoelanipoen: „Kala waoe dipoen paringi djenang pati garoet poen embok sakelangkoeng anggèni poen mi”

Dèrèng rampoeng anggènipoen witjanten, embok Wignjawijata kesalak poepoet oemoeripoen. Ingkang djaler ladjeng nangis ngroengkebi lajonipoen sémah, boten èngèt, sanalika sagrija oedan tangis.

Wignjawijata émoetipoen saking soemapoet ladjeng kèngkènan soeka soemerep dateng ing Srikaton: ngatoeri bapakipoen.

Lajon sasampoening kaopakara rampoeng, ladjeng kaangkataken dateng koeboer. Manahipoen Wignjawijata kados tijang ngengleng, ngantos sawatawis dinten boten loemebet dateng padamelan, éndjing sonten noewèni koeboeraning sémahipoen.

Soekatja kebekta embahipoen dateng Manisrengga. Bapakipoen sanget anggènipoen anggèndoli, nanging tanpa damel, awit kelindih rembagipoen. Nalika marasepoehipoen pamit mantoek dateng Manisrengga kalijan ambekta anakipoen, manahipoen Wignjawijata koemelap kados kalpika kaontjatan sotja.

Ngantos dangoe embok Wignjawardaja lerem wonten ing grijaning anak, awit saben badé pamitan mantoek: ladjeng dipoen gondèli, kapoerih nenggani ngantos sapoelihing manahipoen. Wignjawijata prasasat saben dinten minggoe késah dateng Manisrengga: noewèni anakipoen.

IV.

Wignjawijata rabi malih.

Let sataoen saking adjaling sémah, Wignjawijata saweg poelih manahipoen. Kala-kala oegi taksih kéngetan dateng djenating iboenipoen Soekatja, ananging inggih gampil pambiratipoen.

Wignjawijata toewoeh tjiptanipoen badé ngleksanani sedyanipoen nalika taksih djedjaka, inggih poenika badé ngoepados sémah malih: tijang ingkang pinter wedalan pamoelangan. Ingkang dipoen angkah poetraning loerahipoen ingkang woeragil nama Radèn Rara Insijah, sampoen wantji diwasa soelistya ing warni, tamat pasinaonipoen, titi ing wewéka, soemerep ing wangsit, dasar loerahipoen oegi gadah mélik dateng Wignjawijata, margi sampoen ketitik ing saéning kelakoeanipoen.

Wignjawardaja sanget anggènipoen njantosani sedyanipoen Wignjawijata, mila ladjeng énggal manggihi loerahipoen Wignjawijata, ngeboen-eboen éndjing andjedjawah sonten.

Wignjawijata kelampahan daoep kalijan Radèn Rara Insijah. Pangantèn kalih sami kasok ing katresnanipoen, atoet-roentoet boten naté soelaja.

Noedjoe dinten liberoan, Wignjawijata sarimbit dolan dateng doesoen Srikaton. Sareng sampoen linggihan sawatawis dangoe, badé ngladjengaken lampah toewi tilas mara sepoe dateng Manisrengga, sarta sampoen kangen dateng Soekatja. Bok Wignjawardaja toemoet.

Wonten ing Manisrengga, Wignjawijata dipoen tampèni kalajan pakoermatan. Kjai Wignjaartana djaler èstri toemoet ngraosaken kabingahan soemerep pangantèn sadjodo sami sih-sinihan.

Soekatja kapanggihaken kalijan bapakipoen sarta embahipoen Srikaton. Witjantenipoen Winagnjawijata: „Mrénéja, lé. Bapak wis kangen.”

Embahipoen njambeti: „Ja, koewi anakmoe, mentas daktoekokaké gelang di-ilangaké saselé. Botjah ora kena dianggoni barang betjik. Saja gedé moendak nakalé.”

Wangsoelanipoen Wignjawijata djaler èstri: „Makaten poenika simbok pijambak ingkang lepat, awit laré alit poenika, manawi dipoen panganggèni barang ingkang katah adjinipoen: kerep damel bilainipoen. Sarta laré oegoengan mesti boten gadah adjrih dateng tijang sepoe.”

Witjantenipoen njai soedagar kalijan goemoedjeng: „Nakala kaé nakal menjang ninèkné, ja, lé; ngilangna kaé ngilangaké gelangé déwé, ja, nang. Ing bésoek toekoe manèh.”

Wignjawijata njambeti: „Koela bingah sanget, déné ingkang wajah sampoen ketingal agal. Angkah koela tolé poenika badé koela lebetaken sekolah Walandi ing kiya.”

Wangsoelanipoen mara sepoeih djaler èstri: „Akoe djoemoeroeng banget, akoe saiki wis ngerti, jèn kapinteran lan kagoenan ikoe dadi paoegeraning pangoeripan. Bapakmoe adi Wignjawardaja kerep kanda marang akoe, sanadyan wong kang wis tinakdir soegih, ja koedoe doewé kapinteran, marga wong pinter mesti loewih oendagi mboedi oendaking radja branané. Lan kasoegihan ikoe bisa sirna, nanging kapinteran ora bisa sirna. Kekoedangankoe ing bésoek: poetoekoe bisaa ambandjoeraké pasinaoné marang pamoelangan Landbouw sarta sekolahan dagang.”

Sadangoenipoen sami ginem raos, Soekatja ngranggèh tetedan ingkang wonten médja kadamel segah bapakipoen, tangan kalih njekefem tetedan sadaja, toemoenten kasoekakaken dateng embanipoen ingkang ngadep ingrikoe. Witjantenipoen Soekatja:

„Nja, embah Oena, dakdjoepoekaké panganan, gelis panganan.”

Witjantenipoen njai soedagar: „Ikoe lo, doeloenen anakmoe, lomané. Saben mangan apa-apa ora lali marang ninèkné. Anakmoe koewi dremba banget, jèn djadjan sadodokan baé ora sedeng saketip, moela wetengé ambalendis kakéhan isi. Lorodané ora olèh dipangan sapa-sapa: kedjaba embané.”

Wignjawijata djaler èstri mèsèm, boten mangsoeli poenapa-poenapa.

Sapoenika saweg kasoemerepan déning Wignjawijata, manawi anakipoen risak tatanipoen, boten soemerep ing tata-krama. Ing batos sanget isin dateng ingkang èstri, dipoen wastani boten saged anggoelawentah laré. Mangka ing sajektosipoen dadosing laré ingkang makaten: saking panoentoening emban toewin pangogoenging embahipoen. Wignjawijata saweg mangertos sapoenika, manawi embanipoen Soekatja satoenggiling tijang tjoelika sarta tjlimoet, mila kedah énggal kapisah kalijan momonganipoen, awit boten sandé ing tembé masti noelari. Setijar ingkang prajogi boten wónten malih: kadjawi namoeng larénipoen kabekta dateng kiya, oetawi dipoen santoeni emban, nanging masti rekaos, awit laré sarta emban sampoen sami tresnanipoen. Wignjawijata gadah panginten, manawi itjaling gelangipoen Soekatja ingkang dipoen tjarijosaken marasepoeih, saged oegi kapendet embanipoen pijambak. Salebetipoen anggagas makaten, Wignjawijata ketingal poeteking manah.

Marasepoehipoen witjanten: „Sasoewéné pada boengah omong-omong, kaja kowé katon ngandoet prihatin?”

„Dasar inggih makaten, bapak.” Wangsoelanipoen Wignjawijata kalijan mèsèm. „Sareng koela soemerep walagangipoen ingkang wajah ladjeng kèngelan ingkang asesoeta, sampoen katab lelabetanipoen dateng koela. Pramila manawi bapak sakalijan andanganaken, sarèhning ingkang wajah sampoen ketingal agal, koela keparenga gentos ngemong, kanggé pengarem-areming manah koela.”

Sanadyan sanget-sanget panedanipoen Wignjawijata, nanging oegi boten kaoeloengaken, awit Soekatja saja ageng saja ketingal roepinipoen, embahipoen djaler èstri saja boten betah pisah. Tjiptaning manah, laré waoe kanggé lintoe anak ingkang sampoen adjal, sarta ingkang badé nampèni warisan sadaja barang radja darbèkipoen. Manawi namoeng perloe Soekatja badé kasekolahaken Walandi, dipoen semadosi jèn sampoen oemer 5 taoen, nanging inggih kedah kalandjo mawi kréta saking Manisrengga.

Sarèhning anggènipoen ngekahi embah ngantos nelasaken gending, Wignjawijata ladjeng pasrah dateng ingkang Maha Kawasa, ing tembé kados poendi kedadosanipoen, namoeng soemarah begdjaning laré.

Ing wantji bibar neda sijang, Wignjawijata djaler èstri pamitan mantoek, djalaran mindak selak kebeteng djawah. Embok Wignjawardaja taksih kantoen, kangenipoen dateng Soekatja dèrèng mantoen. Radèn Ngantèn Wignjawijata dipoen soekani tetenger déning njai soedagar warni sesoepé lintring sadjodo mripat barléjan, dahat ing panoewoenipoen. Sadèrèngipoen pangkat, Wignjawijata tansah meling wantos-wantos soepados embanipoen Soekatja énggal dipoen santoeni.

Ing samargi-margi Wignjawijata tansah anggagas anakipoen, kados poendi kedadosanipoen ing tembé. Ingkang dipoen soemelangaken, manawi Soekatja kewinihan ing ambeg adigang adigoeng, ngegoengaken poetoening tijang soegih, sarta kedèjeran ing kelakoeanipoen emban.

V.

Soekatja itjal.

Kinten-kinten wantji djam pitoe daloe, Wignjawijata saweg gineman kalijan sémah, ngrembag Soekatja, sanalika mireng katopraking kapal loemebet ing latar, ladjeng dipoen wedali, teléla ing paningalipoen, manawi ingkang dateng waoe marasepoehipoen: kjai Wignjaartana. Wignjawijata goerawalan nampèni kapalipoen katoentoen dateng ing gedogan, ladjeng linggih satata.

Menggah ingkang dados perloenipoen kjai Wignjaartana dateng ingrikoe, badé nroetoeli poetoenipoen poenapa toewi bapa dateng kiya, awit wiwit éndjing késah kalijan embanipoen ngantos wantji sonten dèrèng mantoek. Poenika damel ribed sarta goegoeping manahipoen kjai soedagar djaler èstri. Ingkang dipoen koewatosi, manawi kénging pamboedjoek sarta pamiloetanipoen para wèrek koeli kontrak. Wiwitanipoen makaten: Ing wantji éndjing njai soedagar Wignjaartana késahan djagong dateng doesoen

Domas grijaning kantjanipoen soedagar: gadah damel mantoe, Soekatja toemoet, kagéndong embanipoen nini Goenawirasa. Watawis djam satengah sawelas sijang njai soedagar badé mantoe, nanging Soekatja toewin embanipoen dipoen padosi boten kepanggih, sanalika ladjeng damel gègèring tijang ing saoesoen ngrikoe.

Sawenéh wonten tijang tjarijos: „Kala waoe koela soemerep wonten tijang sepoeh anggéndong laré medal ing lawang régol boetoelan ngrikoe, saladjengipoen koela boten soemerep.” Wonten malih ingkang witjanten: „Dèk maoe akoe weroeh ana wong wadon toewa loemakoe gegantjangan, nrabas ing sawah noeroet galengan, parané ngidoel ngétan, nanging emboeh ngemban botjah, emboeh ora, akoe koerang mratitiské.” Warni-warni tjarijosing tijang.

Kados poenapa kagèting manahipoen Wignjawijata, sareng dipoen kabari: manawi anakipoen kabekta késah déning emban boten kantenan poeroegipoen. Sanalika nglengger boten saged witjanten kados toegoe sinoekarta. Dangoe-dangoe Wignjawijata pasrah dateng Hjang Moerbèng Bawana, ingkang tansah paring kamirahan ing kawoelanipoen, ladjeng witjanten:

„Inkang wajah Soekatja prajogi kapasrahaken ing Hjang Maha Kawasa, moegi kaparingana wilodjeng kalis ing bantjana. Koela gadah panginten, bilih kala Soekatja andèrèk djagong poen embok, dipoen anggèn anggèni panganggé ingkang kajah reginipoen, sarta embanipoen oegi dèrèng dipoen santoeni, taksih embok Goenawirasa. Bilih njata makaten, mesti emban waoe boten kénging pamiloetaning djoeroe boedjoek koeli kontrak, sarta sakedik sanget pangadjeng-adjeng koela sagedipoen kepanggih ingkang wajah.”

Kjai soedagar mantoe mantoe klajan koetjem ing semoe.

Poatoesaning rembag, Wignjawijata kapoerih ngoeroes dateng Semarang. Kjai soedagar kadjibah lapoer dateng prijantoe poelisi ingkang ambawahaken doesoan Manisrengga, inggih poenika kaouderan Srikaton, soepados kaparingan pitoeloeng ngoeroes dateng Semarang, sarta njebar serat bajawara. Kjai soedagar oegi damel sajembara: sinten-sintena ingkang saged manggihaken poetoenipoen, dipoen soekani pitoewas arta f 100, sarta barang panganggéning laré waoe, adjinipoen boten kirang saking f 750.

Ing wantji djam 3 daloe, ing doesoan ingkang doemoenoeng sapinggiring banawi Sala, kawastanan doesoan Welahan, wonten satoenggiling tijang èstri sepoeh anggéndong laré, kèndel ing sapinggiring margi tansah midjeti soekoenipoen kalih pisan. Sarèhning tijang roenda nganggrak manawi poenika tijang njalawadi, pramila ladjeng kaanggrak, dipoen pitakèni nama sarta grijanipoen. Tijang èstri sepoeh boten poeroen ngaken namani-

poen sadjatos, ngaken kéré kedalon, margi katebihen anggènipoen késah ngemis, swaranipoen ngrerintih kados tijang nandang sakit. Begdja, déné tijang roenda waoe boten ambekta tjolok, saoeпами tijang roenda poeroen njoloki mawi rèk, saèstoe tijang èstri sepoeh waoe dados bebandan. Sanadyan ing daloe waoe noe-djoé padang remboelan, nanging wekdal poenika remboelan kine-moelan méga, tjang nanoeng ketingal andjenggereng remeng-remeng. Tijang èstri sepoeh manahipoen boten sakétja, bingoeng anggènipoen badé pindah pakèndelan, sakedap-sakedap ngliling laré ingkang dipoen gèndong sampoen tilem kepatos. Panglotji-taning manah: „Iki woedjoed kedadéané wong kang ketémpélan panggawéning sétan, ora woeroeng mesti bakal nemoe bilai. Akoe ora weroeh: endi nagara kang koedoe dakdjoedjoek, lan akoe ora soemoeroep laladan tanah ngendi kang dak-idak iki.”

Tijang èstri sepoeh ladjeng loemampah mangétan kalajan panalangsaning manah. Ing samargi-margi tansah ngandoet soemelang, manawi kepetoekan tijang. Lampahipoen dèrèng wonten 50 tindak, tijang èstri sepoeh doemoegi ing sapinggiring banawi, ingrikoe kandeg lampahipoen, ningali ngiwa nengen kajah baita kèndel oeroet pinggir banawi boten wonten ingkang nglampahaken. Tijang èstri sepoeh sanget djibeging manah, badanipoen pijambak katetah-tetah, tjiptanipoen: „Botjah iki jèn dakgawa mrana-mrana ngebot-eboti sarta andjedjodèri lakoe, nanging kaprijé, oepama daktinggal ana kéné. O, nggèr, si ninèk nenoewoen mring Hjang Maha Kawasa: moega-moega kowé didohaké saka bantjana, lan pamoedjikoe anaa wong gelem moepoe ragamoe.”

Laré kasèlèhaken ing paroempoetan alon-alon kalambaran ing sléndang emban-emban. Panganggènipoen warni gelang mas oekon mripat barléjan sadjoé, kaloeng barléjan pangarak arta dinar saprangkat dipoen dèdèli ladjeng dipoen boendeli ing setagèn, toemoenten katilar késah.

Saweg djoemangkah angsal 5 tindak, tijang èstri sepoeh kang-gek salebeting manah, ladjeng méngo ningali laré waoe, sakala ènget ing katresnanipoen. Sareng soemerep laré waoe ketingal gilang-gilang sakétja tilem, tjengkélak wangsoel kalijan ambrebès mili, witjantenipoen: „Aðoeh, bagoes Soekatja, njawané si ninèk, akoe ora tegel ninggal kowé. Aðoeh, inten poetoekoe, sing banget ditresnani ing embahé lan wong toewané, adja gelem jèn ditinggal idjèn ana kéné”

Saking boenek sarta ribeding manahipoen tijang èstri sepoeh waoe, inggih poenika nini Goenawirasa, badanipoen ladjeng kabanting-banting, kènetan ing sasaring tindakipoen, kesoepon manawi wonten sapinggiring banawi, doemakan ladjeng mireng swaraning sagawon andjoegoeg, pangraosipoen kados metik koe-pingipoen, woesana ènget goeragapan, nginten manawi wonten

tijang datang ambekta sagawon. Nini Goenawirasa loemadjeng noendjang-noendjang, wekasan ketjegoer ing banawi.

Ing wantji éndjing, bekel doesoen ing Welahan tapi pala-pooranipoen tijang nama Pak Begdja, njarijosaken manawi sémah-ipoen manggih laré wonten sapinggiring banawi, watawis oemoer 4 doemoegi 5 taoen. Sasampoening mariksa ing blabag, loerah bekel doesoen waoe ladjeng ngirid Pak Begdja kasowanaken datang paréntah kaonderan distrik ing Temoeloes.

Mantri Onderdistrik ing Temoeloes resep ningali poen Soekatja, saking pamawangipoen kados poetraning prijantoen. Soekatja bawanipoen laré nakal boten gadah adjrih datang sinten-sinten, nanging sareng karoeboeng-roeboeng tijang kajah ladjeng nangis, witjantenipoen: „Simbah endi, akoe wedi.”

Wangsoelanipoen Mantri Onderdistrik: „Ja akoe iki embahmoe.”

—: „Doedoe! Simbah wis toewa.”

—: „Saiki nom manèh.”

—: „Simbah doewé djénggot poetih dawa.”

—: „Saiki wis ditjoekoer.”

—: „Embah wédok endi?”

Soekatja ladjeng kabekta loemebet ing grija kapasrahaken Radèn Ajoe Onder, awit Mantri Onderdistrik waoe dèrèng gadah anak.

Mantri Onderdistrik datang ing doesoen Welahan perloe mriksa ing blabag, toemoenten dawoeh nglatjak oeroet banawi, bok manawi tijang sepoehipoen laré waoe kèli margi anggènipoen adoès. Tijang sadoesoen sami nglatjak sadaja, ngantos lampahan sapal, nanging boten angsal damel. Witjantenipoen tijang nama Sasetika: „Kirakoe botjah temon ikoe anaké kéré kang kepetoek akoe roenda maoe bengi.”

VI.

Kepanggihipoen Soekatja.

Wignjawijata sampoen kelampahan késah datang Semarang, nanging boten angsal damel. Antoehipoen saking Semarang mampir Sala andjoedjoeg ing grijanipoen tijang nama Wong-sawigoena toekang watjoetjal, inggih poenika anakipoen nini Goenawirasa, nanging oegi boten angsal titikan poenapa-poenapa.

Wangsawigoena tapi kabar manawi bijoengipoen késah boten kantenan poeroegipoen: manahipoen goegoep kontrang-kantring.

Wignjawijata mantoek nglenteng kalajan prihatos, marasepoehipoen tansah kaoering-oering.

Kados poenapa tjoemeplonging manahipoen Wignjawijata, sareng tampi serat saking Mantri Onderdistrik ing Srikaton, ingkang soeraosipoen soeka soemerep, manawi Mantri Onderdistrik waoe badé dateng nagari. Wignjawijata kedah toemoet, sarta kedah noempak kapal, wantji djam sakawan sonten, badé dipoen ampiri, djalaran wonten oeroesan bab itjaling anakipoen.

Wangsawigoena sampoen loewar saking prihatos, awit bijoengipoen nini Goenawirasa sampoen kepanggih, mantoek pijambak dateng nagari, ananging taksih ngandoet soemelang, bok bilih kedengangan poelisi.

Nini Goenawirasa dèrèng kénging dipoen pitakèni, saben kaadjak gineman ladjeng ndaleming: „Akoe wong brèwoe, akoe wong soegih; sapa sing ora ngerti, jèn bandakoe dakpangau sadjeg oemoer isih toerah; ikoe masti dadi bagéané anakkoé si Wangsawigoena.”

Wangsawigoena lega manahipoen, sareng nini Goenawirasa kénging dipoen pitakèni sakedik-sakedik, èngetanipoen sampoen ketingal djedjeg.

Ing wantji bibar nedà sonten, nini Goenawirasa witjanten dateng anak sarta mantoenipoen: „Saiki akoe wis soegih temenan, nanging soegih winadi, begdja, déné kowé pada ora sida kélangan wong-toewa, kang banget soegihé. Nalika akoe lagi linggih ing sapinggiring bangawan, ana bégal nggawa asoe sapirang-pirang soemedya ngrajah barang radja darbèkkoe.”

Doemoegi samanten anggènipoen witjanten nini Goenawirasa ladjeng ambrebes mili, tjarotjosan loehipoen, kèngetan dateng laré ingkang katilar, saja dangoe saja nangis mingseg-mingseg boten kénging kapenggak. Witjantenipoen malih:

„Ora kliroe oepama Pangéran kang Maha Loewih paring paoekoeman marang akoe. Ewadéné nalika ikoe isih paring pangapoera marang akoe. Kang mangkono maoe mratandani, jèn kowé sing isih pada akèh begdjamoe. Bareng akoe weroeh jèn bakal dirajah ing bégal, akoe énggal ambjoer ing bangawan. Rahajoené déné wektoe ikoe bangawan panoedjoe asat, djeroning banjoe moeng sadedeg, akoe bisa nglangi njabrang kalawan gampang, nanging sandangankoe teles kaleboes. Nalika ikoe wis wajah bangoen, akèh wong liwat ing dalan loenga menjang pasar. Akoe nemboeng ndjaloek noenoet miloe loemakoe; daktakoni wong-wong maoe soemedya loenga menjang pasar Soekaardja. Kroengoe temboeng Soekaardja, kaja apa tjlesing pikirkoe, sanalika padang trawangan, awit akoe mastèkaké masti bisa moelih menjang nagara kalawan gampang, apa manèh bareng wong-wong maoe pada kanda, jèn ing Soekaardja akèh krèta séwan.”

Salebetipoen sami rerembagan waoe, sanalika mireng soewaraning kori ngadjeng katotok, sarta wonten swaraning tijang nedà dipoen wengani kori. Wangsawigoena goegoep badé ngengakaken

kori. Sadèrèngipoen kori kabikak, nini Goenawirasa kapoerih ngroemijini késah saking grija waoe, awit Wangsawigoena soemerep, manawi ingkang nedà kori waoe loerah Kapala kampoeng. Nini Goena badé medal ing lawang boetoelan wingking, saweg gerit ambikak kori, toemoenten dipoen tampèni déning Mantri poelisi Radèn Goerènda toewin Mas Wignjawinata, oepas satoenggal, tjeg karangkoes tanpa boedi, teroes kabekta dateng kantor Wadana Poelisi; Wangsawigoena toet wingking kalajan ambrebes mili. Bok Goenawirasa ing samargi-margi tansah ngesah sarta sambat-sambat.

Ing daloe poenika oegi nini Goenawirasa kabekta dateng ing kaonderan Srikaton, Wangsawigoena boten kantoen. Nini Goenawirasa boten kèndel-kèndel anggènipoen nangis, sambatipoen ngaroe-ara. Nalika poenika kewedal temboengipoen ingkang pepetingan: „Doeh, Allah, kang Maha Koewasa, mirah ing donja toewin ing akèrat kawoela sampoen martobat sajektos. Doeh, anak poetoekoe, adja ana kang tiroe akoe.”

Èndjingipoen nini Goenawirasa dipoen oegeri patoeranipoen wonten ing kantor kaonderan Srikaton; sareng sampoen rampoeng, ladjeng kaangkataken dateng kiya, katahan ing salebeting koendjara, ngentosi poetoesan landraad.

Manahipoen Mas Wignjawijata sarta tijang sepoeh-sepoehipoen sami dèrèng lega, awit ingatasing anakipoen dèrèng angsal titikan poenapa-poenapa. Sadaja tjarijosipoen nini Goena boten damel padanging manah, déning tansah mbolak-mbalik, manawi kaboe-djeng-boedjeng ladjeng nangis.

Let sapeken Mantri Onderdistrik ing Srikaton tampi serat dawoeh saking kaboepatèn, paring soemerep manawi Mantri Onderdistrik ing Temoeloes manggih laré wonten ing doesoèn Welahan. Sarèhning Mantri Temoeloes sampoen ngjakinaken, manawi poenika njata laré ingkang itjal kaseboet ing serat baja-wara, pramila tijang nama Mas Wignjawijata sarta kjai soedagar Wignjaartana: katemtokaken énggal njatakaken dateng ing kaonderan distrik Welahan.

Wignjawijata sarta kjai soedagar satampining serat dawoeh waoe bingahipoen marwata soeta. Kjai soedagar sampoen isin djénggotipoen sampoen petak: mesti ndjèngklèk djedjogédan.

Kjai soedagar kanji mantoenipoen sampoen kelampahan sowan dateng ing kaonderan distrik Welahan, sareng kepanggih poetoenipoen, kalih pisan nangis angglo. Kjai soedagar ngatoeraken arta f 100 doemateng Mantri Onderdistrik, soepados kaparingaken tijang ingkang manggihaken laré waoe. Barang panganggènipoen Soekatja ingkang sampoen kapoenagèkaken: ngentosi manawi sampoen katampi saking Paréntah.

Katjarijos nini Goenawirasa wonten ing selebeting koendjara tansah nangis rintèn daloe, ngraosaken kasangsaraing badanipoen,

kinoeroeng boten saged kepanggih sanak sadèrèkipoen, kajah ingkang karaos-raos ing manah, tansah netah badanipoen pijambah toewin nalangsa. Sarèhning sampoen mangertos, manawi boten saged loewar prakawisipoen, mangka ngraosaken wirang manawi ngantos kapatrapan paoekoeman, wasana saking bantering prihatos, nini Goenawirasa pedjah ngenes wonten ing pakoendjaran.

VII.

Soekatja sekolah Walandi.

Sapoenika Soekatja toemoet bapa, boten toemoet embah. Kjai soedagar boten saged anggèndoli poetoenipoen, awit roemaos ing lepatipoen.

Soekatja ing sadinten-dinten tansah rinoban ing piwoelang sarta kaperdi ing padamelan ingkang èntèng-èntèng, dasar Wignjawijata djaler èstri nama oendagi mardi laré, wasis ngoepados sarana ingkang saged noewoehaken pikadjenganing laré dateng padamelan. Wignjawijata djaler èstri sanget ing pangoedi: sagedipoen Soekatja mantoen andjadjani sarta boten gadah watek anggrangsang, toewin sageda sirna ambekipoen ingkang adigang adigoeng.

Sarèhning Soekatja waoe menggah ing patrap pratingkah sampoen manoeih oembar-oembaran, mangka sareng toemoet bapa sadaja kekadjenganipoen kajah ingkang kapatet, nedà mawi wantji, padamelan ambanjoe mili, pramila ngraos dados laré oekoeman. Saben dipoen toeweni embahipoen kajah anggènipoen wewadoel sarta gadah panedà toemoet mantoek dateng ing doesoen. Embahipoen dipoen wadoeli warni-warni ladjeng ambrebes mili.

Saja dangoe Wignjawijata saja tamat dateng kelakoean toewin wewatekanipoen Soekatja, sarta gadah panginten manawi kelakoean toewin wewatekan waoe angèl dipoen sirnakaken. Wewatekanipoen Soekatja: oegoengan, ngadi-adi, loemoeh, kesèd, kempoh, andjadjani, anggep, brangasan, loemoeh kasoran. Sampoen tamtoe wewatekan ingkang makaten damel prihatosing tijang sepoeh sarta tijang ingkang sami tresna. Inggang sakelangkoeng kasoelahaken déning Wignjawijata anggènipoen Soekatja ketawis sampoen kesérènan poesaka saking emban: watek tjalimoet. Watek satoenggal poenika ingkang kedah énggal kasirnakaken langkoeng roemijin, awit manawi boten énggal sirna tamtoe saja dangoe saja kandel, angèl pambiratipoen.

Saja ageng Soekatja saja ketingal watekipoen tjoelika, kerep konangan déning bapa sarta iboenipoen: anggèné mendet tetedan sarta arta dateng ing rimatan. Nakalipoen oegi boten sirna, saja

ageng saja ngrebda, ngantos kantjanipoen dolan sami njirik, wegah anggènipoen remen mara-tangan sarta tjalismoetipoen.

Soekatja saja mindak oemoer saja boten gadah adjrih dateng bapa toewin iboenipoen koewalon; sabèn dipoen srengeni anggènipoen sasar ing pratingkah, sok ngoenda mana, manawi grija saisinipoen waoe gadahaning embahipoen. Wignjawijata oegi soemerep, manawi toewoehing temboeng makaten waoe saking embahipoen èstri ingkang andèderi; toewin anggènipoen boten gadah adjrih dateng tijang sepoeh poenika oegi embahipoen ingkang meminihi.

Radèn Ngantèn Wignjawijata ngraosaken wegah mardi Soekatja. Sampoen adjrih dateng goeroe laki, jektosipoen langkoeng bingah énggal pisaha, awit kedjawi saking ambadal piwoelang, sabèn dipoen pitoetoeri, boten mitoeroet malah ngoenda mana. Sabèn konangan anggènipoen memendet, soembar-soembar manawi ingkang kapendet waoe gadahaning embahipoen. Kala-kala Radèn Ngantèn Wignjawijata mireng witjantenipoen Soekatja ingkang njalekit, asring badé moentang nepsoenipoen, nanging kasandèkaken, awit kemoetan manawi poenika oengeling laré. Ingkang sanget dipoen érami Radèn Ngantèn goeroe, déné Soekatja waoe: sanès anak poetoening tijang tjoelika teka gadah watek tjalismoet.

Semoenipoen Radèn Ngantèn goeroe boten mangertos, manawi watek tjoelika waoe poesaka saking emban: nini Goenawirasa ingkang gadah dèderan. Pramila tijang pados embaning laré boten kénging mendet satijang-tijangipoen kémawon, kedah milih tijang ingkang kalakoeanipoen saé, temen, pinter, tjantjangan ing damel, resikan, sarta gadah pangéman toewin tresna dateng laré.

Kedjawi Soekatja, Wignjawijata sampoen gadah anak kalih saking Radèn Ngantèn Wignjawijata; ingkang sepoeh djaler wasta Santosa, ingkang nèm èstri nama Rara Indinah.

Sadèrèngipoen adinipoen ketingal agal, Soekatja sampoen kapisah langkoeng roemijin, boten kénging noenggil, awit Wignjawijata djaler èstri soemerep, manawi kalakoeanipoen Soekatja gampil noelaripoen.

Soekatja katitipaken dateng njonjah Walandi ing nagari, mitranipoen Radèn Bèi Soemawijata, marasepoehipoen Wignjawijata. Wonten ing nagari: Soekatja kasekolahaken Walandi, sabèn woelan waragadipoen f 25, poenika embahipoen kjai soedagar ingkang ngwontenaken.

Wignjawijata gadah panginten sarana setijar kaseboet inginggil waoe: Soekatja badé saged sirna poegalipoen, awit sampoen pitados sajektos dateng kalimpadanipoen njonja Van de Blink: mardi laré, toewin sampoen kajah lelepihanipoen.

Salebetipoen sadinten kalih dinten, Soekatja ketingal seneng, awit kasekolahaken Walandi, amor kalijan laré-laré kajah, nanging dangoe-dangoe roemaos prasasat wonten ing salebeting pasétran,

awit wonten ing grijanipoen njonjah Van de Blink kerep dipoen srengeni, sarta kantja-kantjanipoen ingkang noenggil mondok ingrikoe sami njatro; wonten ing salebeting pamoelangan sarta wonten ing grija kerep dipoen oekoem.

Njonjah soemerep pasemonipoen Soekatja saben dinten ketingal soesah ngraos welas, kantja-kantjanipoen dipoen oendangi sadaja kapoerih sami wawoeh; Soekatja kapoerih mantoeni nakalipoen sarta anggenipoen ambek soemakéhan soepados boten kasirik déning kantja-kantjanipoen. Katah-katah anggenipoen njerep-njerep-aken Soekatja.

Ing Srikaton kalebet ramé, dados kradjaning kamantrèn Onder-distrik sarta wonten pabrikipoen téh toewin kopi. Kangdjeng Gouvernement anggalih perloe ingrikoe dipoen dèkèki pamoelangan djawi. Sareng sampoen dados grijanipoen pamoelangan, ngleresi woelan Sawal, pamoelangan waoe kabikak. Ingkang katetepaken dados Kapala goeroe ingrikoe: Mas Wignjawijata, andadosaken bingahing tetijang Srikaton sadaja. Katah tijang sami ngoetjap: Mas Wignjawijata kaepamékaken: kebo moelih ing kandangé.

Nalika Wignjawijata tetep dados Kapala goeroe ing Srikaton, mara sepoehipoen oegi minggah dados goeroe angka satoenggah ing pamoelangan H. I. S. Semarang. Nalika samanten Santosa sampoen oemoer 5 taoen, pramila ladjeng kabekta embahipoen dateng Semarang, kalebetaken ing pamoelangan H. I. S. panggenanipoen njamboet damel.

VIII.

Soekatja kawedalaken sekolahipoen.

Wignjawijata kerep toewi Soekatja dateng nagari, perloe njoemerepi menggah ing bab kawontenanipoen. Njonjah Van de Blink mratélakaken, manawi nakalipoen Soekatja ngantos nelasakan gending, malah kala-kala poeroen memendet. Wignjawijata nedakaken pangapoenten katah-katah, sarta soeka soemerep menggah sabab-sababipoen Soekatja gadah kelakoean makaten, pramila inggih kedah pinendir pamardinipoen.

Noedjoe ing satoenggiling dinten, Wignjawijata tampi serat saking Njonjah Van de Blink, soeraosipoen ngoendang Wignjawijata soepados dateng nagari, perloe kaadjak ngrembag Soekatja.

Wignjawijata sadatengipoen ing nagari kepanggih kalijan njonjah Van de Blink, dipoen kabari manawi njonjah tampi goegating goeroenipoen Soekatja, bilih Soekatja mendet sangoening kantjanipoen ingkang kadèkèk ing lorogan médja, poenapa malih kerep mendeti boekoe. Ingkang poenika kadjenging goeroe, laré ingkang

makaten kedah kawedalaken saking pamoelangan, awit mindak nembelari toewin damel kapitoenan dateng kantja-kantjanipoen. Njonjah oegi sampoen kepanggih kalijan goeroe, nedakaken pangapoenten, sarta neda sagedipoen taksih lestantoen sekolah. Awit saking kandih déning rembagipoem njonjah Van de Blink, temahan goeroe sagah nampèni wangsoelipoen Soekatja toemoet sekolah malih, nanging Soekatja kedah kaoekoem ingkang langkoeng awrat, sarta tijang Sepoehipoen pijambak oegi kedah nedakaken pangapoenten dateng goeroe.

Wignjawijata bingahipoen mrawata soeta, déné Soekatja sandé kawedalaken saking pamoelangan. Wignjawijata soemerep manawi sajektosipoen njonjah Van de Blink panggoela wentahipoen dateng Soekatja kanti pangéman toewin katresnan.

Wignjawijata sasampoenipoen pepanggihan kalijan goeroe pangagenging pamoelangan Walandi, ladjeng pamitan mantoek sarta soeka genging paoewoen dateng sadaja pitoeloenganipoen njonjah Van de Blink.

Soekatja sampoen ketingal martobat, awit koewatos manawi kawedalaken anggènipoen sinaoe. Nalika samanten sampoen katah oemoeripoen, sampoen ragi mangertos dateng kabetahaning tijang agesang, kedah boten pisah kalajan kapinteran oetawi kagoenan. Sanadyan Soekatja kerep boten minggah klasipoen, nanging dateng pasinaon ketawis mepeng. Njonjah Van de Blink ngraos bingah, awit roemaos ingkang ndandosi, sadaja kangélanipoen boten badé tanpa damel.

Salebetipoen sataoen kalih taoen, Soekatja ketingal saé kala-koeanipoen, sadaja angkaraning boedi sampoen sirna. Nanging sareng anggènipoen sekolah doemoegi pangkat 5, ngantos kalih inggahan boten saged katoet minggah, sarta tansah boten angsal manah saking goeroe. Soekatja toewoeh pamoering-moeringipoen dateng goeroe, tékadipoen namoeng soemedya boten wonten ingkang dipoen éringi, saben-saben dipoen srengeni goeroe poeroen mangsoeli songol, manawi kaoekoem boten poeroen nglampahi. Ingkang makaten waoe mesti kémawon goeroe saja wawah geting dateng Soekatja. Sampoen marambah-rambah goeroe madoelaken prakawis waoe dateng njonjah Van de Blink, sarta sampoen marambah-rambah Soekatja kaoekoem sarta dipoen srengeni njonjah, nanging inggih boten dipoen paéloe.

Poegalipoen Soekatja poelih malih, tjoelikanipoen sampoen bribik-bribik toekoel. Wonten ing grija toewin wonten ing pamoelangan tanpa kandat anggènipoen njanggi paoekoeman, awit goeroenipoen sarta njonjah Van de Blink prasasat saben dinten tampi goegatipoen para toewan-toewan toewin para prijantoen, manawi Soekatja saben mantoek saking pamoelangan damelipoen meminihi toekaran wonten ing margi. Njonjah Van de Blink saben anggagas dateng lelampahanipoen Soekatja sanalika badé

ngrentahaken loeh, awit welas dateng laré waoe, kados poendi ing tembé kedadosanipoen, sarta koewatos manawi kakrojok laré kajah. Wiwit poenika Soekatja boten angsal késah-késah saking grija.

Saja dangoe njonjah Van de Blink roemaos wegah anggoela-wentah toewin kanggénan Soekatja, awit ing sadinten-dinten tansah anggegasah manahipoen njonjah, njenjakit manah toewin damel kapitoenan. Kala-kala njonjah gadah karenteg badé ngésahaken Soekatja saking grijanipoen, nanging sareng ngèneti datang saéning manahipoen Wignjawijata, sarta sanget sanget anggènipoen neda toeloeng toewin nitip-nitipaken, sanalika ardaning manahipoen njonjah sirna laroad, tjiptanipoen : „Satemené akoe woes ora ketjonggah anggoeiawentah lan kanggonan Soekatja, nanging éman marang betjiking kelakoeané wong toewané. Sanadyan botjah ikoe ditambaka ragad sapira-pira, ora bisa ilang alaning kelakoeané.”

Kados poenapa kagèting manahipoen Wignjawijata : satampining serat saking njonjah Van de Blink, ingkang mratélakaken manawi Soekatja sampoen kawedalaken saking pamoelangan, margi kelepatan mendet èrlodji mas gadahaning goeroenipoen kadèkèk wonten médja panjeratan. Sarta njonjah Van de Blink oegi sampoen boten kadoegi kanggénan malih. Kalepatan poenika goeroe sampoen boten saged paring pangapoenten, begdja déné boten kaoeroes dateng pangadilan, ingkang makaten poenika margi saking pitoeloenganipoen njonjah Van de Blink.

Wignjawijata énggal-énggal moeroegi anakipoen dateng nagari. Sasampoenipoen kepanggih kalijan njonjah ladjeng nedakaken pangapoenten sadaja kalepatanipoen Soekatja, sarta soeka sanget gending paoewoen dateng sadaja pitoeloenganipoen toewin kadamipoen njonjah, anggènipoen anggoela wentah lan andjagi dateng kawiloedjenganipoen Soekatja.

Soekatja kabekta mantoek déning bapakipoen dateng doesoen. Nalika Soekatja pamitan dateng njonjah kalijan ambrebes-mili.

Sadoemoegining grija Soekatja dipoen srengeni sarta kaserep-serepaken kajah-kajah. Witjantenipoen Wignjawijata :

„Kowé ikoe wis gedé, oemoermoe woes akèh. Kaja-kaja wis mangerti, jèn sakabèhing sasaring tindakmoe ikoe tetimbangané paoekoeman. Lan kowé oega soemoeroep, jèn wong ngaoerip koedoe ora pisah karo kapinteran. Sanadyan wong kang woes kasinoengan lan tinakdir soegih pisan, jèn ora doewé kapinteran mesti ora lestari. Adimoe saiki loenggoeh ana ing pangkat pitoe H. I. S. ing Semarang. Bésoek wekasané taoen iki wis tamat pasinaoné. Saka panggajoehé kepéngin sekolah K. W. S. ing Betawi, embahné Semarang kang bakal ngragadi. Apa kowé oega ora kepéngin ? Adimoe woeragil si Indinah wis pangkat lima H. I. S. Semarang, dadi tamaté moeng koerang rong taoen. Akoe

isih doewé setijar kang prajoga moenggoehing kowé, nanging jèn kowé meksa isih madal soembi, akoe mastèkaké: jèn bakal ora kebeneran oeripmoe."

Kjai Wignjaartana djaler èstri sampoen dipoen wartosi, manawi poetoenipoen sampoen kawedalaken saking pamoelangan Walandi, sarta sampoen kabekta mantoek dateng Srikaton. Pramila kjai soedagar sarimbit énggal-énggal dateng Srikaton soemedya ndjabel poetoenipoen. Saking pamanggihipoen kjai soedagar: Soekatja sampoen pinasti sanès poeloenging prijantoen, angkahipoen badé katétah dados soedagar kémawon.

Ing sakawit Wignjawijata sanget anggonèli Soekatja badé kabekta dateng Manisrengga, nanging sareng panedjanipoen kjai soedagar djaler èstri kanti ngèneti dateng bijoengipoen Soekatja ingkang sampoen adjal, toewin Wignjawijata dipoen boboti, manawi radja darbèkipoen ki soedagar poenika badénipoen Soekatja ingkang anggadahi, woesana Wignjawijata kakenan déning manising witjara, Soekatja kaoeloengaken. Saking pamamahipoen Wignjawijata, sanadyan Soekatja boten dados prijantoen, nanging dados tijang soegih, toewin masti saged sirna kalakoe-anipoen ingkang tjoelika.

Soekatja kelampahan kabekta dateng Manisrengga. Embahipoen tansah ngarem-aremi soepados saged kraos, witjantenipoen: „Enggèr, soemoeroepa, kadjéné wong ngaoerip ora moeng marga saka dadi prijaji baé. Jèn kowé anggatèkaké marang piwoelang-koe, masti dadi wong moelja kang ngoengkoeli prijaji. Soemoeroepa, sakabèhing bandakoe kang goemelar iki: bakal dadi doewèkmoe kabèh. Saiki simbah wis toewa, sapa sing ngréwangi ngreksa, jèn ora poetoené."

Kjai Wignjawardaja sampoen pènsioen, kèndel loemampah ing damel, awit sampoen djempo. Nalika samanten pinoedjoe ginandjar sakit sanget. Sareng dipoen wartosi, manawi poetoenipoen kawedalaken saking pamoelangan djalaran saking tindakipoen tjoelika, andadosaken ing prihatosipoen. Bantering prihatos kados njengkakaken sakitipoen, wekasan doemoegi ing djangdji mantoek dateng djaman kalanggengan. Keleres pitoeng dintenipoen njai Wignjawardaja noetoeti.

Wignjawijata saja matoempa-toempa panggrantesing manah.

IX.

Toewoehing karojalan.

Soekatja ngraos seneng manggèn wonten ing Manisrengga, awit dados tijang kepama, sadaja sedyanipoen saged kadoemoe-

gèn, embahipoen ngoedja ing sakadjeng-kadjengipoen. Ingkang makaten waoe masti poegalipoen Soekatja saja andadra, sadaja kasenengan toewin pandamel ingkang maksijat dipoen lampahi, remen main ngabotohan, aben sawoeng, minoem toewin sanès-sanèsipoen. Ingkang sakalangkoeng kaprihatosaken kjai soedagar djaler èstri, anggènipoen rojal èstri, koewatos manawi poetoenipoen ing tembé doemawah ina-papa.

Saking kadjengipoen kjai soedagar, Soekatja kedah énggal karabèkaken, soepados saged mantoeni ing karojalanipoen. Nalika samanten, Soekatja oemoer 17 taoen.

Kjai soedagar sampoen kepanggih kalijan Wignjawijata, ngrembag anggènipoen badé ngrabèkaken Soekatja. Wignjawijata gadah pamanggih: kedah kaangsalaken pawèstri ingkang dados pamilih-ipoen laré, soepados saged marem anggènipoen djedjoan. Nanging pamanggihipoen kjai Wignjaartana boten makaten, kedah kapadosaken pawèstri anaking soedagar soegih ingkang gemi saged njamboet damel, awit kelakoeanipoen Soekatja ngebrèh sarta lèrwèh.

Gantjaring tjarijos, Soekatja kelampahan karabèkaken, angsal anakipoen kjai soedagar Tatasoedana ing Kaoeman, sakelangkoeng ageng bawahanipoen. Temantèn bibar sapeken kaoendoeh dateng Manisrengga. Salebetipoen pitoeng dinten, ing Manisrengga manawi daloe tajeoban, sijang ringgitan.

Ing sajektosipoen Soekatja dèrèng ngraosaken marem dateng sémahipoen, wontenipoen poeroen nglampahi margi kandih déning rembagipoen embah djaler èstri. Menggah ingkang dados sabab boten saking djalaran kirang soelistyaning warni, nanging margi saking boten tjoendoe kalijan krenteging manah, boten saged djoemboek kalijan kekoedanganipoen: soemedya mengkoe pawèstri ingkang wedalan sekolahan Walandi. Poenapa malih sémahipoen waoe boten mangertos dateng adat tatatjaranipoen tijang saged-saged, namoeng ingatasipoen padamelan njoedagar langkoeng oendagi, poenika ingkang dipoen pèngini kjai Wignjaartana djaler èstri.

Soekatja boten kepéngin dados soedagar, dados prijantoen oegi boten remen, ingkang dipoen senengi dados tijang anggoeran, awit saking pangraosipoen: arta toewin radja-brana tilaraning embah, sampoen tirah kateda kalijan tilem.

Sanadyan Soekatja sampoen karabèkaken, nanging inggih boten mantoen karojalan toewin kasenenganipoen, boten naté wonten ing grija, mantoek-mantoek manawi badé nedha arta embahipoen. Manawi boten dipoen soekani ladjeng ngrerisak, sarta sadaja rimatan dipoen galédahi, solahipoen kados tijang ngraman. Kjai Wignjaartana roemaos wegah ngraosaken kelakoeanipoen Soekatja ingkang makaten waoe, wekasan nalangsa netah badanipoen

pijambak, déning roemaos lepat anggènipoen ngènoeng-enoeng poetoë, temahan boten gadah adjrih.

Kjai Wignjaartana saking sroening prihatos, toer kabekta sampoen ngoemoer sepoeh, ladjeng moeroed mantoek dateng djaman kalanggengan. Dèrèng ngantos gantos taoen njai Wignjaartana ladjeng noetoeti.

Nalika kjai soedagar badé poepoet oemoeripoen, Soekatja kacendang, witjantenipoen kalijan megeng napas: „O, nggèr, Soekatja Tatasoewignja, poetoekoe, simbah moelih marang djaman kalanggengan. Satemené moenggoeh kasoking katresnankoe marang kowé wis tanpa pepindan, nanging akoe ngarani kowé ora nimbangi katresnankoe. Jèn kowé ora marèni sarta njegah sasaring kelakoeanmoe, akoe isin ndoeloe soroting bagaskara, jèn nganti menangi kadadéaning awakmoe ing tembé.”

Soekatja Tatasoewignja salebetipoen sadinten kalih dinten ketingal prihatos, nanging dangoe-dangoe ladjeng kaéklasaken, prihatosipoen santoen kabinngahan, awit roemaos manawi sadaja kekadjenganipoen badé boten wonten ingkang ngalang-alangi. Déné bapakipoen boten gadah koewaos badé tjawé-tjawé.

Soekatja rintèn daloe ngedegaken ngabotohan, mawi kalénengan, ingkang kabaroeng ing pangelik ing waranggana. Sadaja tamoe-tamoenipoen sadèrèngipoen tapoek ngabotohan, kaadjak endem-endeman roemijin. Kasenengan poenika saking roemaosipoen Soekatja kabetahaning tijang ngagesang.

Pakaremanipoen Soekatja mindak saebab, inggih poenika madat, pramila badanipoen Soekatja saja, dangoe saja kera garing, lambé biroë. Mitra-mitranipoen ingkang dangoe boten kepanggih sami pangling, sarta kaja ingkang sami nginten, manawi Soekatja boten saged pandjang oemoeripoen.

Wignjawijata ngraosaken lelampahanipoen Soekatja ingkang makaten waoe roemaos wirang, isin andoeloe boemi langit, tjiptaning manah: loewoeng énggal kapoeloenga dateng djaman akérat, nanging kogel dateng anakipoen ingkang dèrèng mentas. Nalika samanten Santosa sampoen dados Onder-Opzichter B. O. W. wonten ing nagari, taksih djedjaka. Adinipoen Rara Indinah sampoen tamat pasinaonipoen, wantji nedèng-nedèngipoen birai roemadja poetri, dados kembang potjapaning para diwasa; Rara Indinah tansah kinanti déning kakangipoen, kapoerih njepeng teg kaliwer salebeting grija.

Bandanipoen Soekatja salebetipoen 5 taoen sampoen mèh gadah, awit saben dinten tansah dipoen boettjali, boten wonten wewahipoen. Ingkang èstri rékanipoen njambi njamboet-njamboetaken arta, nanging boten saged kedadosan, awit kaja ingkang sami ngemplang. Soekatja sareng soemerep bandanipoen sampoen mèh nipis, sanget ing prihatosipoen, roemaos kedoewoeng. Ingkang èstri soeka pamrajogi, soepados saged njegah kasenengan toewin

pakaremanipoen, kedah ngontjati doesoén Manisrengga. Déné grija sapakaranipoen toewin barang ingkang rowa-rowa dipoen sadèni, arta pepadjenganipoen kanggé pawitan njamboet damel dateng nagari; manawi kalajan pangatos-atos panggarapipoen sampoen tamtoe boten ngantos dasanan taon kasoegihanipoen poelih malih.

Soekatja Tatasoewignja sanalika kepéntjoet dateng rembagipoen ingkang èstri waoe. Grija sapakaranipoen kasadé kalijan mirah. Sanadyan kajah-kajah pèpèngtipoen Wignjawijata nanging boten kapaéloe.

Soekatja sampoen kelampahan ngalih gegrija ing nagari, njamboet damel dados soedagar, ingkang èstri ingkang ngrigenaken. Bok Tatasoewignja ngraos bingah, déné ingkang djaler kénging kaèngetakan. Saking pangintenipoen boten ngantos dangoe mesti bandanipoen anderbala malih.

Nalika samanten Wignjawijata ginandjar sakit sanget, madal djampi warni-warni, sadaja pitoeloenging dokter boten migoenani, wekasan moeroet mantoek dateng djaman kalanggengan, Radèn Ngantèn Wignjawijata kabojong Santosa dateng nagari.

X.

Santosa lan Rara Indinah.

Radèn Ngantèn Wignjawijata momong anak kekalih. Saben-saben njawang anakipoen waoe saweg sami neda oetawi sami gegoedjengan, ladjeng barebel ambrebes mili, kèngetan dateng ingkang sampoen tilar, déné téga nilar anak ingkang sampoen ketingal warninipoen.

Katjarijos Soekatja Tatasoewignja anggènipoen njamboet damel njoedagar boten kedadosan, awit boten saged mantoeni kasenengan toewin pakaremanipoen. Dangoe-dangoe bandanipoen laroad sadaja, andadosaken dawahing kemlaratanipoen. Ingkang èstri ngontjati, poerih toemoet tijang sepoehipoen, awit sadaja panganggènipoen telas kalintokaken tjandoe, sarta ing sadintendintenipoen toewoek oedjar toewin pisakit. Soekatja ladjeng kakoekoep déning Santosa.

Soekatja sanget ing panarimahipoen dateng kawelasan toewin pitoeloenganipoen Santosa, witjantenipoen: „Akoé ora bisa mra-télakaké gedéning panrimakoe marang kadammanmoe. Akoé roemasa jèn wong toewa dadi gawé, lan akoé roemasa nglakoni siksaning Hjang Manon, lan akoé roemasa kena walaté bapak sarta simbah soewargi. Akoé prasetya marang saliramoe, jèn wiwit saiki sakabèhing tjirining kalakoean masti sirna, déning ketaman soetjining pikirmoe.”

Sarehing sampoen tetela, doemoegining ngoerag, peksi gagak woelenipoen boten saged santoen petak, Soekatja dèrèng ngantos gantalan taon sampoen katoendoeng saking grijanipoen Santosa, déning anggènipoen tjalimoet. Soekatja katoembasaken grija pijambak wonten ing kampoeng Pamanahan, sarta sabèn woelan dipoen oeloeri teḍa déning Santosa. Santosa sanget-sanget anggènipoen matjoehi, Soekatja boten kénging ngambah ing grijanipoen. Manawi noedjoe blandjan, boten soesah dipoen poeroegi, Santosa pijambak ingkang badé kéngkénan ngintoenaken. Nanging sanadyan Santosa sanget-sanget anggènipoen mematjoehi, sabèn Santosa ngleresi késahan tebih, Soekatja oegi dateng ngrikoe kepanggih Rara Indinah, neḍa arta oetawi loengsoeran panganggé.

Santosa sampoen gadah patjangan, inggih poenika poetranipoen Bendara Kliwon Kiranapoera ing kampoeng Soerjamanggalan, nama Radèn Adjeng Soemarsih, soelistya ing warni, dasar wedalan saking pamoelangan Walandi. Daoepipoen namoeng ngentosi sawatawis woelan, ngentosi doemawahing woelan saé.

Radèn Mas Ngabèhi Kiranapoera satoenggaling prijagoeng ingkang artawan sarta sampoen ngambah ing djaman kemadjeengan. Poetranipoen èstri boten kinoedang-koedang sageda angsal toombasan ingkang katali sarta sageda winengkoe ing prijantoen ingkang soegih sarta aslining aloehoer. Nanging ingkang dipoen padosi tijang ingkang pinter sarta saé kelakoeanipoen. Bendara Kliwon sampoen oeninga, manawi pawèstri émah-émah sarana dipoen toembasi, prasasat loemebet dados réntjang toombasan.

Santosa sadèrèngipoen daoep kalijan patjanganipoen, sabèn wonten ing padjagongan, tansah dipoen garapi déning para kantjakantjanipoen. Santosa gadah mitra toehoe satoenggah, ingkang boten kénging pisah-pisah, inggih poenika Radèn Soeraja, Mantri poelisi ing kampoeng Katawang. Kelakoeanipoen saé, moeloes ing boedi, limpat ing kawroeh, sregep ing damel, dasar wedalan saking pamoelangan prijaji ing Madioen.

Noedjoe ing wantji sonten, Santosa kalijan Soeraja sesarengan késah mlampah-mlampah. Ing samargi-margi tijang kekalih waoe tansah ginem raos. Salebetipoen sami omong-omong Soeraja tansah malimpingi Santosa mawi temboeng ingkang lèrègipoen soeka soemerep, manawi pijambakipoen kepéngin kapendèt ipé déning Santosa, nanging Santosa réka-réka boten mangertos. Soeraja sanget kéwedan anggènipoen badé minangkani, witjantenipoen: „Kangmas, iba kados poenapa raosing panggalih, badé krama sampoen tjepak dintenipoen.”

- : „Adi koewi kaja mirsa-mirsaa kaé, wis tjepak dinané.”
- : „Èstoenipoen béndjing poenapa, kangmas?”
- : „Kilap, adi. Saking panginten remboeg koela poenika woedar.”
- : „Kangmas koewi kaprijé, wong adiné arep njoewoen noelar teka dadi kendo kentjeng.”

—: „Poen adi poenika namanipoen rak inggih ngisin-isini. Wong slirané wis olèh tjontjongan, dadak moendoet noelar.”

—: „Sinten kangmas ingkang soedi ngoekoepp dateng djasad koela.”

—: „Saben tijang mangertos, manawi adi poenika larap-larap ipoen sang binadé mantoe ing Soerjapradjan. Sarta saben-saben wonten ing padjagongan, Bendara Menggoeng Soerjapradja ngetingalaken ing katresnanipoen dateng adi.”

—: „O, sinten koela, kangmas! Apa ora nolèh raga. Tjébol peksa anggajoeih lintang.”

—: „Tjekaké baé kakangné dikon dadi banten apa pijé?”

—: „Sanget panoewoen koela, kangmas. Moegi kaeeningana, kangmas. Koela poenika sampoen keladjeng prasetya salebeting manah, koela boten patos-patos imah-imah, manawi boten angsal pawestri ingkang pinter limpad ing kawroeh, wedalan saking pamoelangan Walandi.”

—: „Nah, lah apa ta. Sadèrèngipoen koela sampoen nginten, manawi sadaja pangandikanipoen adi, lèrègipoen badé njemoni badan koela.”

—: „Boten pisan-pisan, kangmas. Atoer koela lahir teroesing batos. Poenapa malih manawi rembagipoen kangmas poenika woedar sajektes, koela oegi ndèrèk kewirangan.”

—: „Poenika wirang ingkang sanès mestinipoen, awit poenika koela pijambak ingkang lepat, tjoemantaka kamipoeroen, boten nolèh raga ingkang papa sija-sija.”

—: „Nanging koela mestèkaken, manawi béndjing wóelan Besar koela badé ngiring pangantèn.”

—: „Koela goemoen déné adi teka remen ngedom-edom dateng wewadining sanès. Tjobi, adi, moegi kagaliha, badan koela poenika ingkang kapidir poenapanipoen. Tijang ingkang soegih linoeloetan ing radja-brana poenika limrahipoen ingkang dados pilihan, mangka koela kosok wangsoelipoen Bok manawi koewawi rabi manawi sampoen mimpang lotré oetawi angsal arta saking anggènipoen ambangsat.”

—: „Ha-ha-ha-ha, kangmas koewi bandjoer ngapes-apesaké slira.”

—: „Poenapa boten njata makaten?”

—: „Lah tjélènganipoen kangmas soendoel woewoengan makaten”

—: „O, inggih, poenika poenapa ingkang koela titipaken wonten grija pagantosan. O, Alah, adi, bok kagalih. Limrahipoen tijang bangsa koela blandja f 125.— tadahipoen sawoelan inggih f 200, blandja f 10 tadahipoen sawoelan f 30, kok njélèngi si adi koewi.”

—: „Nanging manawi kangmas rak boten makaten.”

—: „Anoe adi, béndjing malem tanggal 1 April poenika mesti katjah grija soewoeng, awit ki loerah distrik ing Panembahan kagoengan damel mantoe, pramila poelisi kedah ngatos-atos, para

doerdjana sapoenika sampoen ngrantjang tjalon lampah-lampahi-poen."

—: „Kangmas poenapa sampoen tampi oelem?"

—: „Sanadyan koela dipoen oelemi mesti boten badé dateng, awit koela badé ndadar kawegigan koela."

—: „Anoe kangmas, sampoen kaladjeng-ladjengaken ngandika makaten, awit sanadyan poenika karsanipoen kangmas kadamel gegoedjengan, nanging manawi njarengi apesing badan, saged ambebajani. Prajogi gegoedjengan prakawis sanès."

Santosa mireng pepengetipoen Radèn Soeraja sanalika ngraos kedoewoeng.

XI.

Pandoeng ing Kiranapoeran.

Sadaja serat-serat kabar sami ngemot pawartos manawi nalika malem tanggal 1 April 1917 dalem ing Kiranapoeran kelebenan doerdjana pandoeng. Lebetipoen medal ing pajon sarana anggradi oesoek toewin reng, toemoenten noeroet dajoeng andjog ing loténgan teroes doemoegi ingandap, toemoenten loemebet ing kamar pasaréanipoen Bendera kliwon. Sarèhning ing daloe waoe Bendera Kliwon sarimbit tejak djagong dateng kadistrikan ing Panembahan, kamar waoe dipoen sarèni Radèn Adjeng Soemarsih kalijan emban. Ing kamar pasaréan waoe wonten peti tosan satoenggal ingkang isi barang dandosani warni-warni. Saking djoelicing doerdjana peti tosan kénging kabandrèk. Sadaja isinipoen warni: bentélan arta kertas, arta petak, dandosani warni-warni toewin sanès-sanèsipoen kabekta sadaja.

Lampahipoen doerdjana sadjak kesesa, katandha kawah barang-barang dandosani toewin arta-arta petak, arta kertas, sami matjar-matjir ing saenggen-enggen. Nitik saking kawahing rah ingkang gegoebas wonten ing lawanging peti toewin dalemoking ruh ingkang wonten ing témbok-témbok sarta ing tjandéla ingkang kanggé margi wedaling doerdjana, mratandani manawi doerdjana waoe nandang tatoe. Kawah arta kertas ingkang moembroek ing djoebin kalomoh rah, tilas kanggé njrebèti. Atoeripoen Radèn Adjeng Soemarsih dateng ingkang rama toewin para prijantoen poelisi ingkang papriksa: „Nalika doerdjana saweg mendeti arta kertas sarta dandosani warni-warni saking salebeting peti, koela ngleresi ngililir. Sanalika koela ladjeng njana manawi kelebenan doerdjana. Manah tansah degdegan tarataban, badé andjelih koela adjrih: manawi karoeket déning doerdjana waoe. Pepoentoning tjipta doerdjana nékad badé koela ajoni, tangani

koela grajah-grajah datang témbok mendet pistoel ingkang tjoe-mantél ingrikoe, nanging sareng koela sampoen njepeng pistoel saja wewah mirising manah koela. badan sakodjoer andarodog.

Sareng doerdjana mireng kaleseting tijang salebetipoen kantil, mripatipoen pandirangan ningali ngiwa nengen. Saking goegoepipoen tangan srawéan njampé toetoeping peti ladjeng nangkep. Tanganipoen doerdjana waoe ingkang kiwa taksih tjepengan lambéning peti, wekasan kedjepit, sanalika kepireng sesambati-poen, ngeses-eses ngadoeh kalijan boten kéndel-kéndel anggènipoen ngoesapi dridjinipoen tangan kiwa ingkang tansah mili rah. Rah kaoesap-oesapaken datang poendi-poendi, katah arta kertas ingkang namoeng kaanggep srebèt kémawon. Koela nemtokaken doerdjana waoe dridjinipoen kiwa remoek sampoen boten kénging kanggé njamboet damel. Sareng sampoen ènget, doerdjana ladjeng mbikak lawang tjendéla loemoempat medal, boten kantenan poeroegipoen. Ingrikoe koela ladjeng djelih-djelih neda toeloeng kalijan naboehe bendé."

Poelisi angsal margi gampil kanggé madosi doerdjana waoe, awit doerdjana tetéla nandang tatoe wonten ing tangan kiwa.

Sadèrèngipoen Bendara Kliwon Kiranapoera dalemipoen kalebetan doerdjana pandoeng, toewan Commissaris Poelisi tampi serat toetoepan medal ing post, soeraosipoen ngatoeri priksa, bilih Mantri poelisi Radèn Soeraja gadah sekoetoe satoenggiling doerdjana djoelig, béndjing tanggal 1 April poenika sampoen soemadosan badé mandoeng. Pramila poelisi kedah djagi-djagi. Sarèhning serat waoe boten kantenan ingkang ngintoeni, tanda tanganipoen namoeng moengel "Sepijoen", pramila pangagenging poelisi boten maéloe datang serat waoe. Nanging sareng njata manawi saestoe kelampahan wonten kadoerdjanan sajektos, pangagenging poelisi ragi pitados datang oengeling serat ingkang katanéan "Sepijoen", awit Radèn Soeraja ingkang gadah djagèn kampoeng kalebetan doerdjana waoe. Radèn Soeraja dipoen timbali pangagenging poelisi, dipoen paringi soemerep serat ingkang saking sepijoen kalijan sideman. Pangandikanipoen toewan Commissaris:

"Mantri, kowé sawidjining poenggawakoe kang banget dak-tresnani, mèmper jèn akèh kang panas marang kowé. Ing sate-mené akoe ora lila, jèn kowé nganti kena panggrajangan kang kaja oenining lajang ikoe. Nanging akoe pradjandji marang kowé, jèn kowé bisa mikoet doerdjana kang lakoe sandi ikoe, akoe mestèkaké, jèn lowongan Assistent-Wadana poelisi ing kéné: kowé kang dadi gentiné. Jèn kowé ora bisa mikoet, loepoetè kowé loemeboe ing boewi, ja bejah pajoengmoe."

Atoeripoen Radèn Soeraja: "Sadaja pangandika padoeka dados pepènget sarta pangadilan datang koela. Njepeng doerdjana djoelig kalebet gampil angèl."

Toewan Commissaris ngandika malih: „Angger pikirmoe isih ginandjar éling, akoe nemtokaké, jèn doerdjana bakal toemiba ing tanganmoe.”

Radèn Soeraja oendoeripoen saking ngarsanipoen toewan Commissaris poelisi mampir dateng grijanipoen Mas Katgasastra, djoeroe serat ing kadistrikan Panembahan, perloe neda katerangan, poenapa nalika kadistrikan kagoengan damel, Santosa oegi dipoen paringi oelem.

Ing wantji daloe Radèn Soeraja sadaloe boten angsal tilem, tansah kalisikan djempalikan Manahipoen tansah kagcda déning pitakèn warni-warni: „Kaprijé, abot pangkat apa abot mitra. Apa kangmas Santosa ikoe wong mlarat, sarta apa sawidjining doerdjana? Apa kliroe panjanakoe, jèn kangmas ikoe wong soetji? Apa akoe koedoe pisah, nanging akoe kaprijé? Akoe wis kebandjoer tresna marang wong ikoe. Akoe wis kebandjoer prasetya teroesing ati”

XII.

Santosa kénging dakwa.

Noedjoe wantji sonten, Santosa linggih djagongan wonten pandapi kalijan ingkang iboe toewin ingkang raji Rara Indinah. Semoenipoen Santosa ketingal saweg ngandoet soesah, katah ingkang ginagas ing salebeting manah. Ingkang iboe wongsawangsoel pitakèn ingkang dados sabab, nanging saketjap kémanwon boten tampi wangsoelan, wekasan béla soengkawa kamoran roentik. Tijang tiga boten kepireng sabawanipoen, namoeng gentos pandeng-pinandeng. Boten antawis dangoe wonten oetoesan saking Kiranapoeran maringaken serat. Serat ladjeng tinampèn Santosa; satamating pamaosipoen serat waoe ladjeng dipoen wangsoeli, oetoesan moendoer.

Saoendoeripoen oetoesan saking Kiranapoeran, Radèn Ngantèn Wignjawijata saja neter pitakèn dateng poetra: „O, enggèr, Santosa, njawakoe, telenging atikoe; kaprijé déné kowé ora nglegani pitakonkoe. Kang mangkono ikoe gawé roemasané wong toewa anggoné loepoet. Kadjaba ikoe, enggèr, roebet-roeweting pikir ikoe ora bisa rampoeng jèn dipikir déwé, loewih betjik dipikir wong teloe, wong sapélé tarkadang bisa gawé padanging roebed gedé.”

Wangsoelanipoen Santosa: „O, iboe, boten pisan-pisan, manawi koela ngraosi kirang marem dateng sih palimarmanipoen iboe.”

—: „Apa kowé koewatir, manawa tanganmoe kang tatoe ora éngal mari, déning wis tjepak gawémoe dadi pangantèn. Oetawá

kowé apa anggagas marang anggoné kemalingan bakal mara-toewamoe?"

—: „Prakawis sakiting tangan koela boten koela manah, déning sampoen kagarap dokter. Ingkang koela prihatosaken poenika dedamel koela ingkang sampoen pisah saking tangan. Sanadyan poenika namoeng barang sapélé, nanging saged ambebajani dateng badan koela.”

Rara Indinah mireng witjantening kakangipoen ingkang makaten, ladjeng ambrebes-mili, ngroengkebi pangkoning iboe, awit roemaos dipoen srengeni kakangipoen anggèning lantjang sarta kirang wiwéka. Witjantenipoen Radèn Ngantèn Wignjawijata: „Anggèr, sing wis ja wis, bésoek manèh, jèn kakangmoe Soekatja teka mréné adja kotémoni, awit kowé ora bisa njegah marang kekarepané.”

Salebetipoen Santosa ngarih-arih Rara Indinah, Radèn Soeraja dateng maratamoe, ladjeng dipoen atjarani lenggah. Radèn Ngantèn Wignjawijata toewin Rara Indinah loemebet ing grija. Sareng sampoen satata lenggah bagé-binagé, Santosa witjanten: „Kerep adi rawoeh ngriki, nanging rawoehipoen adi ingkang sapoenika poenika damel taratabing manah koela.”

—: „Sowan koela mriki sanès satataning sadèrèk oetawi pawong mitra, nanging satataning poelisi salebeting dines.” — Gleg, manahipoen Santosa, raosipoen kados tinotog, kèndel boten njebawa. — „Poelisi gadah pitakénan pinten-pinten bab. Manawi kangmas boten saged mbantah, saestoe poelisi saja kandel pandakwani-poen dateng kangmas, manawi kangmas poenika sajektosipoen

—: Saweg poenika koela soemerep wonten poelisi nindakaken palamelan galéqah boten djangkep oepa-tjaranipoen, tanpa karingaken oepas sarta poenggawa kampoeng. Ingkang makaten poenika, koela nginten manawi poelisi anggalih majar panjepengipoen doerdjana ingkang kaglédah. Menggah ing sajektosipoen: pantjèn njata makaten. Begdja déné wonten poelisi saged njepeng doerdjana ageng ingkang langkoeng toetoet.”

—: „Nalika tanggal 1 April daloe kangmas wonten poendi? Pitakèn-pitakèn koela, manawi kinten-kinten damel kawijaking wewadosipoen kangmas, kénging boten kadjawab.”

—: „Pitakèn poenika boten dados djalaraning poelisi saged mikoet doerdjana ingkang sadjati,” witjantenipoen Santosa kalijan teteping manah.

—: „Poenapa kangmas boten tampi oelem saking kiloerah distrik Panembahan?”

—: „Langkoeng tjeta poelisi takèn dateng ingkang ngoelemi, boten dora.”

—: „Poenapa kangmas rawoeh djagong dateng kadistrikan Panembahan?”

—: „Manawi nalika ka-distrikan Panembahan kagoengan damel poenika wonten salah satoenggiling poelisi ingkang andjagong, pitakèn poenika temtoe angsal djawaban ingkang leres.”

—: „Astani-poen kangmas ingkang kiwa kaperban, poenika mratandani manawi nandang gerah tatoe; poenika djalaran saking poenapa, sarta sampoen pinten dinten?”

—: „Pitakèn poenika boten perloe koela tjaosi wangsoelan, awit poelisi langkoeng pitados dateng kateranganipoen dokter.”

Dèrèng ngantos doemoegi pitakènipoen Radèn Soeraja, kesaroe rawoehipoen Bendara Kliwon Kiranapoera, ladjeng dipoen atjarani lenggah. Sareng anggènipoen lelenggahan sampoen sawatawis dangoe, Bendara Kliwon ngandika:

„Santosa, akoe getoen banget, déné tekakoe kéné bakal tanpa gawé. Dèk maoe lajangkoe woes njeboetaké, jèn wajah djam pitoe akoe teka kéné ndjaloek kotemoni idjèn. Kowé wis nja-goehi kamot ing lajang, woesana bareng akoe teka kéné, kowé lagi nemoni mitramoe, ikoe mestiné gawé tjabaring lakoe-koe.”

Radèn Soeraja mireng temboeng makaten, dèrèng ngantos katoendoeng ingkang gadah grija, sampoen ngroemijini pamitan moedoer.

Santosa ngatoeri Bendara Kliwon dateng kamar, sareng sampoen satata lenggah, Bendara Kliwon ngandika: „Tjendélané oega toetoepen, lawangé kantjingana.”

—: „Rawoeh pandjenengan dalem damel sroening kagètipoen manah kawoela.”

—: „Ikoe prajoga kowengkoe kalawan sabaring ati. Tekakoe iki wis kalawan poetoesan kang mateng. Pasadjané baé akoe arep pitakon marang saliramoe, apa saliramoe soemoeroep marang radja darbèkkoe kang kagawa déning doerdjana? saiki ana ngendi? lan saliramoe mesti weroeh doerdjanané?”

Santosa amberabak, koemedoet padoning lambé, wangsoelanipoen: „Sadaja dawoeh dalem dateng kawoela, larap-larapipoen kagoengan pandakwa dateng kawoela.”

Santosa saja ketawis nepsoenipoen, tanganipoen kagegem-gegem ngantos koekoenipoen kados badé ambles ambles ing èpèk-èpèk. Njat ngadeg, mbikak tjandéla, oengak-oengak ing djawi, boten mardoeli dateng tamoenipoen.

—: „Toetoepen manèh tjandéla ikoe.”

—: „Toedjoenipoen koela taksih ginandjar ènget; sampoen makaten,”

—: „Akoé woes pratjaja marang betjiking kalakoeanmoe, lan ngerti, jèn kowé trahing wong betjik-betjik.”

—: „Poenapa pandjenengan dalem ndakwa dateng badan kawoela sampoen kanthi ngadiling panggalih?”

—: „Akoé ora kangélan awèh pasaksèn kanggo melèh-melèhaké kowé. Mara doeloenen, kang daktjekel iki roepa gegaman apa,

sarta sapa sing doewé? Iki ketemoe ana ing djrambah kamar satjedaking peti wesi. Begdja, déné doeroeng nganti poelisi teka wis didjoepoek adimoe si endoek Soemarsih, noeli diroemati."

—: „Kawoela boten saged koembi ndakoe revolver poenika, jektos gadahan kawoela; éwadéné kawoela oegi taksih mastani, manawi anggèn pandjenengan ndakwa dateng kawoela poenika kelintoe."

Witjatenipoen Santosa makaten poenika kalijan goemeter.

—: „Akoe ora njana pisan-pisan, jèn kowé isih wani kanda kang mangkono, akoe iki wong toewa, wis toemitha ana ing donja. Dadi mesti ora toenda béma moenggoeh ing panindak. Soemoeroepa, adimoe Soemarsih apratéla marang akoe, jèn dèwèké andoeloe kalawan mripaté dèwé, jèn kang loemebae ing kamaré ikoe kowé, sarta ora pangling marang dedeg-pangadegmoe, lan soewara-moe nalika kowé sesambat laraning tanganmoe. Nalika ikoe adimoe ora wani njapa, amarga soemoeroep jèn kowé lagi ketèmpèlan panggawéning éblis. O! nggèr, adja koewatir, lan oewas soemelang. Wadi iki mesti dakkeker, awit akoe ngerti, jèn kowé toeroené wong oetama. Akoe mestèkaké, jèn lija dina kowé ginandjar éling, sabandjoeré barang radja-darbèkkoe kobalèkaké. Akoe ngira jèn kowé masti bakal kedoewoeng, saopama saka-bèhing remboegkoe kang woes daksanggoepaké marang kowé dakwoedari. Akoe ambadé, jèn anggonmoe lakoe doerdjana ikoe moeng kogawé gegoejon, awit sakabèhing barang radja-darbèkkoe ikoe ing tembé sapa sing doewé. Akoe ngerti jèn bantering sedyamoe arep ngakoe wong toewa marang akoe, kaja oepamané oeroebing geni kang wis andadi, angèl sirep-sirepané. Kang mangkono ikoe tjoendoe karo rasaning pikirkoé."

—: „Kawoela boten saged moendjoek poenapa-poenapa dateng pandjenengan dalem, awit kawoela mangertos, manawi sadaja oendjoek kawoela badé tanpa damel."

—: „Kowé ora soesah pakéwoeh mbalèkaké barang-barang radja-darbèkkoe. Sanadyan ana kalongé ora dadi ngapa, angger wis kalawan soetjining atimoe. Akoe awèh wangen sadjroning sapoe-loeh dina; jèn nganti poendating wewangen ikoe doeroeng bali marang ing akoe, mestiné akoe wis ora bisa ngreksa kekeranmoe kang bakal gawé remèhing awakmoe sarta leloehoermoe kabèh. Sarèhné sakabèhing remboegkoe maoe kaja-kaja wis tjoekoep kanggo pametjoeting pikirmoe, akoe lilanana moelih."

—: „Sanadyan sadaja dawoeh dalem adamel tatoening manah kawoela, éwadéné oegi damel tjoemeplongipoen boenek petenging manah kawoela. Ingkang poenika matoer sembah noewoen."

—: „Dasar kang dakarep-arep ija pantjèn padanging pikirmoe."

Bendara Kliwon Kiranapoera ladjeng wangsoel. Santosa sadaloe moepoet boten saged tilem, ingkang kagagas namoeng apesing badanipoen, ingkang katjipta namoeng anggènipoen badé késah

ing sapoeroeg-poeroeg. Ananging sareng kêngetan dateng iboe toewin adinipoen ladjeng mberabak, barebel mbarebes mili. Panglotjitaning manah: „Begdja temen awakkoe, déné doewé sadoeloer kaja kang Soekatja. Kaprije réka-dajakoe.”

XIII.

Karibedanipoen Santosa.

Ing wantji sijang Santosa mantoek saking njamboet damel, kapetoekaken ingkang iboe toewin ingkang raji soeka soemerep manawi Rara Indinah mentas tampi serat aangeteekend saking kantor pos, soeraosipoen soeka pamrajogi soepabos neloek-neloek-aken manahipoen Santosa. Saking sinten serat waoe, Santosa toewin Rara Indinah boten soemerep, awit ketawis manawi afzender sarta tanda tanganipoen kadamel sesinglon. Nanging tijang kalih waoe ngertos manawi serat poenika damelanipoen tijang èstri, katitik saking woodjoeding seratanipoen. Ingandap poenika toeroenanipoen serat waoe:

„Serat saha ingkang taklim koela Rara Sirijah ing Pamanahan, moegi katoer ing pandjenengan sampéjan Radèn Rara Indinah ing kampoeng Prawatan.

Noewoen wijosipoen, boten margi saking poenapa, amoeng perloe koela njoewoen tepang, déning ketarik saking anggèn koela sanget kejoengjoen dateng getering pawartos ingakatah, bilih pandjenengan sampéjan satoenggiling pawestri ingkang sakelangkoeng soetji sarta loeroes aloes ing panggalih, soemanak dateng ing kadang karoeh, tresna ing sasami, temahan koela kapiloejoe kepéngin loemebet dados pawong mitra. Iba bingahing manah koela saopami pandjenengan sampéjan karsa nampèni.

Kedjawi ingkang kaseboet nginggil, koela mireng pawartos, manawi ingkang raka Radèn Santosa kénging panggrajangan awon ingatasipoen kadoerdjanaan ing Kiranapoeran, malah Bendara Kliwon Kiranapoera pijambak sampoen anjerap-njerapaken ingkang raka. Manawi pawartos waoe njata, doeh teka éman temen komoeking asma pandjenengan sampéjan, badé leboer saking dajaning pawartos waoe. Poenika saking pamanggih koela: prajogi énggal kasirep. Menggah sarating panjirep boten sanès kedjawi namoeng barang kadoerdjanaan waoe kedah énggal kikapatakan, inggih poenika kaatoeraken wangsoel dateng Kiranapoeran. Prijantoen poelisi sarta mata-matanipoen dangoe-dangoe masfi soemerep dateng rimatanipoen ingkang raka. Koela soemerep kalajan mripat koela pijambak, manawi rimataning ingkang raka wonten ing growonganing wit randoewana ing astana (koeboeran) Pamanahan.

Woesana pangadjeng-adjeng koela, pawartos awon kaseboet nginggil énggala sirna.

Sinerat kaping 5 April 1917.

Mitra énggal:

Sirijah."

Santosa ing satamating pamaosipoen serat waoe ladjeng witjanten: „Saiki padang pikirkoé, lan saiki akoe bisa ambalékaké barang-barang kadoerdjanaan ing Kiranapoeran."

Let kalih dinten saking satampining serat Rara Indinah waoe, noedjoe wantji djam 4 sonten, Mantri poelisi Mas Sarosa kairing oepas kalih poenggawa kampoeng satoenggal, dateng glédah ing grijanipoen Santosa. Nalika samanten Santosa noedjoe wonten ing kamar amboengkoés barang-barang kadoerdjanaan ing Kiranapoeran badé kakintoen medal ing pos. Sareng pijambakipoen soemerep, manawi kedatangan poelisi badé glédah, ladjeng goemoedjeng tjekakakan.

Sarèhing Santosa katanggal déning pangagengipoen sarta para mitra-mitranipoen, mila boten katahan wonten ing koendjara kados limrahing doerdjana.

Mantri poelisi Radèn Soeraja mireng, manawi mitranipoen satoehoe katoekoe déning kantjanipoen, sanget anggènipoen prihatos sarta nalangsa, witjantenipoen: „Saiki kelakon pedot pamitrankoe karo kangmas Santosa." Sanadyan akoe matoer akèh-akèh, mesthi kangmas Santosa isih kentjeng panarkané, manawa prakara iki saka panggawékoé. Doeroeng marem pikirkoé, jèn doeroeng olèh katrangan kang loewih tjeté. Doeroeng lega atikoe, jèn doeroeng bisa njekel doerdjanané kang sadjati. Akoe ngerti, jèn kangmas Santosa genah doedoé doerdjana. Dèwèké wong kang soetji, wong kang loehoer pangkaté, lan Bendara Kliwon Kiranapoera tjalon maratoewané, perloe apa ndadak dimalingi. Soepaja akoe bisa njekel doerdjana kang sedjati, akoe koedoe bisa noekoep wong kang ngatoeri lajang marang toewan Commissaris, lan akoe koedoe bisa ambanda sepijoené kangmas Mantri Sarosa, kang noentoen kangmas Mantri Sarosa, soepaja glédah marang dalemé kangmas Santosa. Nanging kang loewih disik akoe koedoe mariksa, apa getih kang warata ana ing sadjroning kamar Kiranapoeran ikoe getihé kangmas Santosa apa doedoe."

Radèn Soeraja satoenggiling poelisi ingkang sregep njamboet damel sarta sampoen misoewoer ing kawegiganipoen ngoepados katrangan. Saben sampoen poeroen toemandang boten naté toendabéma, pramila toewan Commissaris poelisi sanget ing sih tresnanipoen.

Radèn Soeraja sampoen angsal katrangan bab tijang ingkang ngawon-awon badanipoen, inggih poenika tijang ingkang dados mata-matanipoen Mantri poelisi Mas Sarosa, sarta tijang ingkang noentoen soepados Mas Sarosa énggal-énggal galédah dateng grijanipoen Santosa.

Noedjoe satoenggaling dinten, Radèn Soeraja manggihi Santosa, nanging meksa taksih dipoen soedjanani déning Santosa. Sanadyan wongsal-wangsoel anggènipoen tjarijos badé mitoeloengi sagedipoen Santosa loewar saking pandakwaning poelisi, nanging Santosa oegi boten poeroen mekaraken sadaja lelampahanipoen, witjantenipoen Radèn Soeraja:

„Pramila kangmas boten karsa ngandaraken sadaja lelampahanipoen kangmas ingkang sadjatos, awit kangmas taksih panggah anggènipoen boten pitados dateng atoer koela, oetawi kangmas tansah soedjana dateng sadaja panindak koela. Kaoeningana, kangmas, ing sapoenikanipoen kangmas tansah maiben dateng atoer koela, sarta ing semoe doekaning panggalih sampoen boten saged lilih. Nanging koela nemtokaken, manawi ing wingking kangmas taksih karsa ngaken sadèrèk malih dateng badan koela.”

Witjantenipoen Santosa: „Adi, moegi sampoen dados panggalih déné koela kepeksa boten saged anglegani pemoendoetipoen adi, awit sanadyan koela ngatoeraken sadaja lelampahan koela, masti namoeng badé damel kandelung pandakwaning poelisi.”

Wangsoelanipoen Soeraja: „Koela mangertos, manawi kangmas kagoengan kalepatan kamipoeroen nindakaken padamelan ingkang sanès koewadjibanipoen. Kados-kados kangmas boten badé noelak oepami koela njoewoen rahipoen kangmas wonten satètès, sarta gambarang tapakipoen djempolan kalih pisan.”

Radèn Soeraja sasampoenipoen nampèni rah satètès kadèkèk ing katja, sarta gambar tapaking djempolan ladjeng pamit mantoek.

XIV.

Ketjepengipoen Soekatja.

Noedjoe ing satoenggiling dinten, wantji ngadjengaken djam 8 éndjing, Soeraja linggih ing pandapi badé pangkat dateng kantor Wadana poelisi. Para abdi-abdinipoen sami goemoen. déné pinten-pinten dinten ketingal nandang prihatos, teka ing wekdal waoe ketingal bingah sarta padang polatanipoen. Ingkang makaten poenika mratandani manawi kalegan ing manah sarta kadoemoe-gèn sedyanipoen. Katjah tijang sami nginten, manawi Radèn Soeraja boten dangoe minggah pangkatipoen dados Assistent-Wadana Poelisi. Moengel djam 8 têng, Soeraja ladjeng pangkat noempak

fiets. Sadoemoeginipoen ing kantor Wadana poelisi Soeraja dipoen oemeli-oemeli para kantja-kantjanipoen, margi ragi kasèp anggènipoen dateng ingrikoe. Sadaja sampoen pepak dateng inggih poenika: toewan Commissaris poelisi, Opziener-Opziener poelisi, ingkang Wadana, Assistent-Wadana, Mantri-Mantri, oepas-oepas, toewin dokter Djawi Radèn Boentaran, Bendara Kliwon Kiranapoera kalijan ingkang poetra Radèn Adjeng Soemarsih, Radèn Santosa kalijan toekang kalèrèhanipoen 4, sarta koeli sawatawis. Menggah perloenipoen parepatan waoe badé moetoesi anggènipoen ambantah Radèn Soeraja dateng kantjanipoen Mantri poelisi Mas Sarosa, angglédah sarta andakwa doerdjana dateng Radèn Santosa.

Sareng sampoen pepak dateng sadaja, ingkang Wadana poelisi ngandika: „Sapoenika sampoen wantjinipoen Radèn Soeraja ngandharaken sadaja pamanggihipoen, ingatasing prakawis kadoerdjanaan ing Kiranapoeran.”

Soeraja watoek-watoek kaping tiga ladjeng miwiti witjanten: „Sadaja ingkang badé koela gelaraken poenika, sajektosipoen asiling padamelanipoen padoeka toewan Opziener Andersen, toewin kangélan koela ingkang kanthi talatos sarta toememening manah.

Inkang sapisan: Poelisi kedah soemerep sarta andakwa doerdjana dateng tijang ingkang ngatoeri serat padoeka toewan Commissaris, ingkang soeraosipoen ngawon-awon dateng badan koela. Bab poenika ladjeng énggal koela tindakaken. Awit saking kanthi toememen sarta sabaring manah, tijang waoe oegi saged kepikoet déning poelisi, inggih poenika tijang ingkang koela glédah kala winginipoen kalijan padoeka toewan Opziener Andersen. Menggah tijang waoe tijang ingkang dados sepjoenipoen kangmas Mantri Sarosa, sarta tijang waoe tijang ingkang amboedjoek, soepados kangmas Mantri Sarosa angglédah sarta njepeng Radèn Santosa. Tijang waoe ingkang tetep doerdjana ageng sarta djoelig.

Inkang kaping kalih: Poelisi kedah ambanda sarta andakwa doerdjana dateng tijang ingkang gadah rah maradini salebetipoen kamar pasaréan ing Kiranapoeran, sarta rah ingkang anggoepaki arta-arta kertas ingkang sapoenika wonten tahananing poelisi. Rahipoen manoesa poenika manawi dipoen tingali mawi pirantos ingkang kawastanan microscoop, ketingal wonten awak-awakipoen boender-boender warni petak sarta abrit. Mitoeroet ingkang kaseboet ing kawroeh ngèlmoe kéwan, agengipoen awak-awak waoe toemrap dateng satoenggil-toenggiling tijang: boten sami, karatjak-ratjak boten tebih saking 1/3300 dim. Mangka rahing doerdjana ingkang sapoenika karimat poelisi, agenging awak-awakipoen wonten 1/3260 dim. Déné awak-awaking rahipoen Radèn Santosa wonten 1/3415 dim, dados tetéla, manawi rah ingkang maradini ing kamar pasaréan Kiranapoeran, toewin rah ingkang karimat

déning poelisi, sajektosipoen sanès rahipoen Radèn Santosa, toewin Radèn Santosa kedah loewar saking pandakwaning poelisi, ingkang mastani Radèn Santosa loemebet mandoeng dateng Kiranapoeran awit Radèn Adjeng Soemarsih sampoen wongsal-wangsoel pratéla datang poelisi, manawi pandoeng ingkang loemebet ing kamar namoeng satoenggal."

Mantri poelisi Sarosa njelani semoe memojok: „Nanging..... nanging sinten ingkang poeroen maiben, manawi barang-barang kadoerdjanaan kepanggih wonten ing tanganipoen Radèn Santosa?"

Mantri poelisi Soeraja boten maéloe dateng witjantenipoen Sarosa, teroes ngladjengken witjantenipoen: „Rahipoen tijang ingkang katoekoep padoeka toewan Andersen, sampoen koela titi-priksa mawi microscop, agenging awak-awakipoen tjotjog kalijan awak awaking rah ingkang karimat poelisi, inggih poenika ^{1/3260} dim, poenika mratandani, manawi pijambakipoen ingkang nilar rah ing salebeting kamar dalem Kiranapoeran. Tanda jek-tinipoen malih, mitoeroet kawroeh dactyloscopie, gambarang dridjinipoen satoenggal-toenggaling tijang poenika boten sami. Ing arta kertas ingkang karimat poelisi, ing peti tosan Kiranapoeran, ing témbok-témbok, ing lawanging djandéla, wonten pating dalemok gambaran tapaking dridji, poenika kénging kanggé pasaksèn, poenapa Radèn Santosa satoenggaling doerdjana ingkang lampah mandoeng dateng Kiranapoeran poenapa sanès. Sareng gambar-gambar ingkang pating dalemok abrit wonten ing arta kertas tahanan poelisi sarta ingkang wonten salebeting kamar Kiranapoeran waoe koela priksa mawi soerja kanta, tetéla manawi gambar gambar waoe sanès gambar tapaking dridjinipoen Radèn Santosa, nanging gambar tapaking dridjinipoen tijang ingkang katjepeng padoeka toewan Andersen. Tijang waoe dados sepjoenipoen kangmas Mantri Sarosa.

Sapoenika sampoen terang, manawi pijambakipoen satoeng-giling doerdjana djoelig, ingkang lampah mandoeng dateng Kiranapoeran, pramila kedah kalebetaken ing koendjara. Epèk-èpèkanipoen kiwa ingkang remoek, dadosa pepénget dateng tijang ingkang pandjang tanganipoen.

Inggang kaping tiga: Sabab poenapa, déné Radèn Santosa tanganipoen kiwa nandang tatoe? Pitakénan poenika gampil sagedipoen angsal djawaban ingkang leres, poelisi tjekap pitakén dateng koeli-koelinipoen Radèn Santosa, toewin njoewoen kate-rangan dateng pandjenenganipoen Radèn Boentaran, dokter Djawi ingkang andjampèni tatoenipoen Radèn Santosa. Papiksaan poe-nika koela tindakaken kalajan salesih. Dokter sarta koeli-koeli mratélakaken, manawi tatoe waoe djalaran kénging tatah nalika Radèn Santosa moelang ngelis kadjeng dateng toekangipoen

awasta Wangsadikarja. Dokter anggènipoen andjampèni wantji sijing nalika tanggal 31 Maart.

Inggang kaping sakawan: Poenapa sababipoen, déné barang-barang kadoerdjanaan pinanggih wonten tanganipoen Radèn Santosa? Poelisi kedah angsal katerangan saking Bendara Kliwon Kiranapoera sarta Radèn Adjeng Soemarsih. Sadèrèngipoen bab kadoerdjanaan ing Kiranapoeran kelampahan, pandjenenganipoen Bendara Kliwon Kiranapoera kagoengan karsa badé moendoet mantoe Radèn Santosa, kaangsalaken inggang poetra nama Radèn Adjeng Soemarsih. Rembag-rembag sampoen mateng, kantoèn ngentosi daoepipoen, kagalih bédjing salebetipoen woelan Besar inggang badé kelampahan. Sampoen temtoe, saben tijang maiben dateng pandakwanipoen kangmas Mantri Sarosa dateng Radèn Santosa, awit langka sanget, déné wonten tijang mandoeng bandaripoen pijambak. Nanging tijang poenika, manawi badé doemawah ing apes sarta kodjoering badanipoeg boten kirang djalaran. Dilallah karsaning Soeksma, sanadyan Radèn Adjeng Soemarsih pijambak oegi andakwa, manawi inggang mandoengi grijanipoen: oegi Radèn Santosa. Pandakwanipoen Radèn Adjeng Soemarsih poenika inggang sajektosipoen damel sangsaraning badanipoen Radèn Santosa. Pandakwa poenika inggang moeroegaken Radèn Santosa kénging pandakwaning poelisi. Ingandap poenika kateranganipoen.

Sarèhning dedeg pangadeg sarta swaraning doerdjana sairib kalijan Radèn Santosa, sanalika Radèn Adjeng Soemarsih njana, manawi doerdjana inggang loemebet mandoeng ing kamaripoen waoe: Radèn Santosa. Nalika samanten Radèn Adjeng Soemarsih saweg woengoe saré sarta noedjoe wonten salebeting kanti, dados menggah ing pandoeloe temtoe kirang pramana. Radèn Adjeng Soemarsih moendjoek dateng inggang rama, manawi inggang mandoeng waoe sajektosipoen Radèn Santosa, saking pangintipoen namoeng kadamel gegoedjengan. Inggang rama dipoen atoeri énggal rawoeh dateng grijanipoen Radèn Santosa, andjabel barang-barang waoe, awit, mindak keselak kedengangan prijan-toen poelisi. Bendara Kliwon kelampahan manggihi sang binadé mantoe: moendoet barang-barang inggang kapendet sarana mandoeng, mawi panggiri-giri, manawi barang-barang waoe èstoe boten kaatoeraken wangsoel, badé kalapoeraken dateng poelisi, sarta kasandékaken anggènipoen badé moendoet mantoe. Sampoen temtoe kémawon panggiri-giri sarta pandakwa waoe damel bingoenging panggalhipoen Radèn Santosa, awit boten roemaos babar pisan.

Sareng ngantos doemoegi antawis dinten, barang-barang radjabrana kagoengan Kiranapoeran meksa dèrèng katampi wangsoel, sanalika Radèn Adjeng Soemarsih toekoel oewas soemelanging panggalih, bok bilih tindakipoen Radèn Santosa dangoe-dangoe

kewangoeran prijantoen poelisi, boten sandé tamtoe dados bebandan. Radèn Adjeng Soemarsih énggal damel serat pepénget, soepados Radèn Santosa énggal mangsoelaken barang-barang ka-goengan Kiranapoeran, serat katoedjokaken datang Radèn Rara Indinah, kakintoenaken medal ing pos mawi aangeteekend. Afzender sarta tanda tanganipoen mawi sesinglon. Menggah serat waoe oegi sampoen wonten ing tangan koela."

Radèn Soeraja énggal maos serat pepénget waoe, satamating pamaos, noenten ngladjengaken witjantenipoen: „Pramila Radèn Adjeng Soemarsih saged soemerep pandèkèking barang-barang kadoerdjanaan waoe wonten salebeting growonganipoen wit randoe wana ing astana Pamanahan, djalaran nalika doerdjana loemoempat medal saking djandéla, Radèn Adjeng Soemarsih énggal noetoeti medal, ngodol ing salampahipoen. Déné teka samanten kakendelanipoen Radèn Adjeng Soemarsih, poenika margi saking sapisan ngraos éman datang barang radja-darbèking rama, kaping kalih Radèn Adjeng Soemarsih soemerep kalajan terang, manawi doerdjana boten ambekta dedamel poenapa-poenapa sarta saweg nandang tatoe ingkang awrat, mangka Radèn Adjeng Soemarsih ambekta pistoel. Poenapa sababipoen déné Radèn Adjeng Soemarsih boten medaraken datang poelisi toewin ingkang rama, manawi barang-barang karimat wonten ing growonganing randoe wana ing astana Pamanahan, sarta sadaja lelampahanipoen kadamel wados? Poenika margi saking Radèn Adjeng Soemarsih nemtokaken, manawi ingkang lampah mandoeng waoe Radèn Santosa, sarta nemtokaken, manawi barang-barang waoe ing wingking kawangsoelaken, déning gadah panjana, manawi tindak ingkang makaten namoeng kadamel gegoedjengan, awit Radèn Santosa sampoen kepatoeh remen sembranan.

Radèn Santosa sareng maos serat pepéngetipoen tijang ingkang sesinglon Rara Sirijah toemoedjoe datang Radèn Rara Indinah, sanalika padang trawangan manahipoen, sadaja roewed petenging manah sirna sakala, oepaminging tijang wonten salebeting pepeteng: kapapagaken ing pepadang. Ing sanalika poenika oegi, Radèn Santosa nimbali toekang kadjeng sarta toekang batoe kalèrehanipoen, kaadjak datang astana Pamanahan. Barang-barang jektos kadèkèk wonten ing growongan wit randoe wana, ladjeng kabekta mantoek. Déné namanipoen toekang-toekang ingkang ndèrèkaken Radèn Santosa: 1 Wangsadikarja, 2 Karjawreksana, 3 Batoeckarja, 4 Batoesarana, 5 Kasim.

Radèn Santosa sajektosipoen sampoen soemerep datang doerdjana djoelig ingkang loemebet mandoeng datang Kiranapoeran, nanging masti boten poeroen medaraken datang poelisi, awit ingkang dados doerdjana waoe sadèrèkipoen pijambak, toenggil bapa sanès bijoeng, awasta Soekatja/Tatasoewignja, inggih poenika tijang ingkang koela tjepeng kalijan padoeka toewan Andersen oetawi

tijang inkang dados sepjoenipoen kang Mas Mantri poelisi Sarosa.

Soekatja Tatasoewignja sareng tampi wewadoeling pitadosipoen nama Wangsawigoena djoeroe koentji ing astana Pamanahan, manawi barang-barang rimatanipoen dipoen pendet Radèn Santosa, sanalika ladjeng toewoeh pamoeringipoen, soepé dateng sadèrèk inkang soeka panggesangan saben woelan, toemoenten kepanggih kalijan kangmas Mantri Sarosa, ngatoeri oeninga, manawi barang-barang kadoerdjanan ing Kiranapoeran genah wonten ing tanganipoen Santosa. Jèn kirang trengginas tandanging poelisi temtoe barang-barang waoe ketroetjoet sampoen kaelih dateng sanès panggenan.

Kangmas Mantri Sarosa ladjeng énggal-énggal galédah dateng dalemipoen Radèn Santosa. Nalika rawoehipoen kangmas Mantri Sarosa, barang-barang saweg dipoen boenteli déning Radèn Santosa, semoenipoen badé kakintoen-kintoenaken. Sareng Radèn Santosa soemerep kadatangan poelisi ladjeng goemoedjeng tjekakakan, poenika margi saking ngraosaken goemoen dateng kodjoering badanipoen. Wekdal waoe temtoe Radèn Santosa boten poeroen pratéla dateng poelisi, manawi saloegoening doerdjana sadèrèkipoen sepoeh inkang dados sepjoening poelisi, djalaran mangertos, manawi ginemipoen mesti tanpa adji, toewas namoeng dados gegoedjengan, wekasan namoeng kèndel kalajan bingoeng toewin panggrantesing manah.

Bab inkang kaping gangsal: Poenapa sarananipoen kanggé netepaken manawi Soekatja Tatasoewignja satoenggiling doerdjana ageng inkang langkoeng djoelig? Sadaja padamelan koela, inkang koela tindakaken kalijan padoeka toewan Andersen sampoen minangka sarana. Nalika padoeka toewan Andersen koela dèrèkaken galédah dateng grijanipoen Soekatja Tatasoewignja ing Pamanahan, toewan Andersen manggih sesoepé barléjan sarakit wonten ing salebeting waton ambèn deling, pangaosipoen boten kirang saking f 1000; barang poenika kaaken déning Bendera Kliwon Kiranapoera. Kedjawi poenika, inkang kepanggih wonten ingrikoe katjah barang-barang dandosani warni-warni sanès kagoenganipoen Bendera Kliwon. Barang-barang waoe wonten inkang sampoen kaaken inkang gadah wonten inkang dèrèng. Oepas Soeradinama manggih serat gantosan pinten-pinten kaslempitaken wonten ing oesoek. Serat-serat gantosan waoe boten sami namanipoen inkang anggantosanaken. Koela sampoen njobi notjogaken serat gantosan inkang ageng gantosanipoen dateng grija pagantosan, kepanggihing barang, tetéla manawi barang-barang waoe barang kadoerdjanan kètjoe ing doesoen Bekonang. Pramila prakawis poenika badé pandjang oeroesanipoen, poelisi badé saged mikoet pinten-pinten doerdjana inkang damel roebédaning poelisi. Tjoetel atoe koela."

Ladjeng sinaoeran keplok sarta soerak mawoerahan. Pamang-
gihipoen Mantri poelisi Radèn Soeraja, boten wonten satoenggil-
toenggila ingkang ambantah, awit anggènipoen ndjalèntèhaken
sarta nerang-nerangaken: tjetè sarta njata. Woesana poatoesaning
pangrembag, Radèn Santosa loewar saking pandakwaning poelisi.
Soekatja Tatasoewignja, sepipoenipoen Mantri poelisi Sarosa
katahan ing koendjara. Nalika samanten sampoen wantji djam
12 sijang, parepatan ladjeng bibaran.

Radèn Santosa sarta Radèn Soeraja tansah karangkoel-rangkoel
déning Bendara Kliwon Kiranapoera, mratandani manawi sakelang-
koeng dangan sarta katjarjan ing panggali.

Antoekipoen Radèn Santosa kadawoehan noenggil sakréta
kalijan Bendara Kliwon Kiranapoera. Radèn Soeraja noempak
fiets andjadjari ing sakiwaning karéta. Agenging manah kados
oendoeripoen Sénapatining prang mentas oenggoel ing djoerit,
pantes manawi ingoedanan sekar sarta ganda roem-aroem ing
saoeroet margi.

Katjarijos Radèn Santosa sampoen kelampahan kadaoepaken
kalijan Radèn Adjeng Soemarsih. Poenapa malih Radèn Soeraja
oegi sampoen kadaoepaken kalijan Radèn Rara Indinah wonten
ing dalem ageng Kiranapoeran, noedjoe ing woelan Besar;
sakelangkoeng ageng bawahanipoen.

Pangantèn kalih djojo ketingal sami sih-sinihan, atoet aroentoet
tansah rèntèng-rèntèng, aroentoeng-roentoeng kadya mimi lan
mintoena, anggènipoen djedjojoan kanthi mareming manah.

Boten dangoe Radèn Soeraja katetepaken ing Paréntah dados
Assistent-Wadana poelisi déning katjihna kasagedan sarta kasre-
gepanipoen.

Soekatja Tatasoewignja sampoen kapoetoes prakawisipoen déning
pangadilan Landraad, kaoekoem boetjal laminipoen 20 taen
njamboet damel peksa mawi karanté. Sakoetoenipoen nama
Wangsawigoena, kaoekoem boetjal 10 taen, njamboet damel
peksa tanpa karanté.

Soekatja roemaos wirang sarta ngraos awang-awangen dateng
awrating paoekoeman ingkang kedah kasanggi. Boten wandé
badé nemahi tiwas ing satengahing nglampahi paoekoeman,
déning ngèneti dateng pakareman sarta ringkihing badanipoen.
Sroening prihatos wekasan pedjah ngenes sadèrèngipoen nglam-
pahi paoekoemanipoen.

Sanadyan agenging dosanipoen Soekatja dateng Radèn Santosa
sampoen tanpa pepindan, éwadéné koewandanipoen meksa kakoe-
koep déning Santosa, kaoepakara kados lajoning prijantoen,
namoeng angèneti poenika kadangipoen djaler, warnia poenapa-
poenapa boten saged mroetjoet saking anaking tijang sepoehipoen
pijambak, toewin dadosa pènget menggah katresnaning tijang

sepoeh datang anak, sarta agenging samboetanipoen anak datang tijang sepoeh. Sawenèhing kaol moengel makaten: Oetangmoe marang wong toewamoe doeroeng poendat, jèn moeng kosaoeri ragamoe wiwit djempol sikil toemeka poetjoeking ramboetmoe.

Radèn Santosa sakoela warga roemaos loedang saking goda rentjana ingkang saking pandamelipoen Soekatja, gesangipoen saja wewah ajem tentrem, dados pepénginanipoen ingakatah, saja dangoe saja aroem gandanipoen.

Ing saladjengipoen boten wonten ingkang perloe katjarijosaken ingriki, kadjawi Radèn Santosa sakoela-warga namoeng tansah manggih seneng lan tentrem gesangipoen.

T A M A T.

304. Lelampahanipoen Sida. M. Sastradiardja, 49 katja, 8°, aksara Latin. Njarjosaken lelampahanipoen Sida wiwit laré ngantos dados mantri goeroe. Serat poenika pantes dados waosanipoen para moeda djaler éstri, langkoeng-langkoeng toemrap para moerid, awit serat poenika isi piwoelang warni-warni. Regi. f 0,35

306. Isin ngakoe bapa. M. Prawirasoedirdja, 84 katja, 8°, aksara Djawi. Njarjosaken lelampahanipoen laré djaler wiwit alit ingopénan saé sarta kasokolahaken datang tjang sepoehipoen, ananging sareng laré waoe diwasa saged angsal kanoegrahan, ladjeng isin ngaken tjang sepoe datang bakapipoen, sabab bakapipoen mlarat sanget sarta boten pakra. Woesana laré waoe oegi ladjeng tampi pamelèhing Pangéran. Serat poenika dados tatoeladan oetami toemrap para sepoe oetawi para nénéman, njoemerepana koewadjibanipoen pijambak-pjambak. Regi. f 0,60

399. Gita-Gita. M. Ng. Mangoenwidjaja, 94 katja, 8°, aksara Djawi. Tjarjos lelampahanipoen Soegita, inggih poenika laré lola ketoela-toela gesangipoen, woesana saged dados Ondercollecteur, sarta saged djoédo kalihan Soegati, nak-dèrèkipoen pijambak ingkang boten kanjana-njana babarpisan. Tjarjos poenika sanget nengsemaken lan wonten ingkang perloe pinèngetan. Regi. f 0,75

580. Mitra moesibat. R. Loerah Djajèng-oetara, 87 katja, 8°, aksara Djawi. Njarjosaken sadèrèk kekalih sami roekoenan dagang, woesana pepisahan, dagang pijambak-pjambak, awit ingkang nèm ladjeng tiroe-tiroe ipénipoen moesibat dados tjang njerèt, wasana gesangipoen dawah ing kamlaratan, nanging sareng ipénipoen pedjah saged medot sarta ladjeng sregep ing damel, poelih katjekapanipoen malih. Regi. . . f 0,75

595. Banda pocsaka. R. Sasraharsana, 88 katja, 8°, aksara, Djawi. Njarjosaken lelampahanipoen Wahjana, wiwit kabekta késah iboenipoen, ladjeng katilar pedjah wonten ing grjaning randa miskin ingkang djatosipoen tilas réntjanging iboenipoen. Woesana Wahjana angsal margi dados Wadana. Sadaja ingkang sampoen dipoen lampahi datang pantes dados tatoeladaning para moeda, sarta wonten ingkang damel welas. Tjarjos sanget nengsemaken. Regi. . . f 0,75

